

RENÉ NOVOTNÝ ŘEŠENÍ ČESKÉ OTÁZKY

TRAUMATA
VÁLKY

NACISTICKÁ RASOVÁ
POLITIKA
V PROTEKTORÁTU
ČECHY A MORAVA

EPOCHA

TRA
UN
A

RENÉ NOVOTNÝ

ŘEŠENÍ ČESKÉ OTÁZKY

MA
V
A
T
A

V
A
L

Ediční rada edice Traumata války

plk. v záloze MUDr. Pavel Budinský, Ph.D., MBA
Československá obec legionářská

Mgr. Jakub Drábik, Ph.D.
Historický ústav Slovenskej akadémie vied

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.
*Katedra historických věd
Západočeské univerzity v Plzni*

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., dr. h. c.
*Filozofická fakulta Univerzity Karlovy;
Technická univerzita Liberec*

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.
Historický ústav AV ČR, v.v.i.

prof. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.
Ústav historických věd Univerzity Pardubice

RENÉ NOVOTNÝ ŘEŠENÍ ČESKÉ OTÁZKY

NACISTICKÁ RASOVÁ POLITIKA
V PROTEKTORÁTU
ČECHY A MORAVA

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Odborní recenzenti:

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

PhDr. Vojtěch Kyncl, Ph.D.

Copyright © René Novotný, 2021

Photos © Archiv bezpečnostních složek, Vojtěch Fetter,
Hans F. K. Günther, Rudolf Martin, Národní archiv, Bruno K. Schultz,
Státní oblastní archiv v Zámrsku, Der Stürmer, Trials of War Criminals,
Ústav biologie a lékařské genetiky 1. LF UK a VFN,
Wikimedia Commons, Josef Wolf, Zemský archiv v Opavě, 2021

Drawings © Martin Ďásek, 2021

Cover © Karel Kárász, 2021

Czech Edition © Nakladatelství EPOCH, Praha 2021

ISBN 978-80-278-0043-8 (print)

ISBN 978-80-278-1107-6 (ePub)

ISBN 978-80-278-1108-3 (mobi)

ISBN 978-80-278-1109-0 (pdf)

Obsah

Seznam zkratk	9
Předmluva	15
Úvod	19
Prostor určený ke germanizaci	29
Přehled česko-německých vztahů do roku 1938	29
Protektorát Čechy a Morava	37
Nacistická národnostní politika v Protektorátu, její východiska a problémy	46
Podpora etnických Němců	65
Pozemkový úřad a německá kolonizace	71
Řešení české otázky	90
Rasa a národ	90
Nacisté o Čechách	103
Metody „řešení českého problému“	107
Asimilace a selekce	120
„Česká otázka“ v kontextu germanizace východní části Evropy	130
Rasové bádání v Čechách a na Moravě	134
Rasový profil Čechů a Slovanů v dílech antropologů a rasových teoretiků od 19. do začátku 20. století	134
Češi v zrcadle německé „Rassenkunde“	142
Směry rasového bádání v Protektorátu Čechy a Morava	154
Ústav pro rodovou a rasovou hygienu	164
„Sociální antropologie“ Karla Valentina Müllera	173
Bruno K. Schultz a rasová biologie	187
„Beyerův kroužek“ a Nadace Reinharda Heydricha	199
Rasová selekce v praxi	209
Hlavní rasový a osídlovací úřad SS (RuSHA), pobočka pro Čechy a Moravu	209

Rasové kategorie a jejich kritéria	234
„Rasová inventura“ českého národa	248
Národnost, státní příslušnost a sňatky	274
Poněmčování dětí a mládeže	310
Nasazení do Říše = germanizace v Říši	331
Češi v nacistických ozbrojených složkách	336
Židovští míšenci	339
Rasový původ předmětem soudních sporů	349
„Genetická kartotéka“ obyvatel Protektorátu	364
Rasová politika „pod lupou“	369
Examinátoři, jejich práce a metody	369
Až do úplného konce	407
Bilance rasové politiky vůči Čechům	429
Kolaboranti a otázka germanizace	442
Srovnání germanizační politiky v různých okupovaných zemích	452
Poválečný odkaz	460
Osudy „rasových expertů“	460
Poválečná antropologie	470
Reflexe v populárním diskursu	483
Shrnutí a závěr	488
Summary	499
Biografický přehled 50 „rasových expertů“, kteří působili v Protektorátu Čechy a Morava	507
Personální obsazení česko-moravské pobočky RuSHA	531
1. Vedení pobočky	531
2. Struktura pražské centrály	531
3. Služebny	532
Přílohy	535
Prameny a literatura	576
Jmenný rejstřík	605

Seznam zkratk

ABS	Archiv bezpečnostních složek, Praha
abs.	absolutně
Aufl.	Auflage (vydání)
AV ČR	Akademie věd České republiky
Bd.	Band (svazek)
býv.	bývalý, -á, -é
čes.	český, -á, -é
čs.	československý
ČSR	Československá republika, příp. Česká socialistická republika
ČSSR	Československá socialistická republika
DAF	Deutsche Arbeitsfront (Německá pracovní fronta)
DFG	Deutsche Forschungsgemeinschaft (Německá výzkumná společnost)
DNA	deoxyribonucleic acid (kyselina deoxyribonukleová)
DVL	Deutsche Volksliste (Německý národní soupis)
dok.	dokument
dr.	doktor
ed./eds.	editor / editoři
EWZ	Einwanderungszentralstelle (Centrála pro přistěhovalce)
FF	filosofická fakulta
fol.	folio
gen.	generál
gestapo	Geheime Staatspolizei (Tajná státní policie)
GPO	Generalplan Ost (Hlavní plán pro východ)

Řešení české otázky

GSP	Generalsiedlungsplan (Hlavní osídlovací plán)
insp.	inspektor
inv. č.	inventární číslo
Hrsg.	Herausgeber (zde editor/editoři německojazyčné publikace)
HJ	Hitlerjugend (Hitlerova mládež)
Jahrg.	Jahrgang (ročník)
K	protektorátní koruna
kar	karton
kol.	kolektiv
Kripo	Kriminalpolizei (Kriminální policie)
KU	Karlova univerzita
KWIA	Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik (Ústav císaře Viléma pro antropologii, genetiku člověka a eugeniku)
LF	lékařská fakulta
MLS	mimořádný lidový soud
MSZS	Ministerstvo sociální a zdravotní správy
MŠANO	Ministerstvo školství a národní osvěty
MUDr.	medicinae universae doctor (doktor medicíny)
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
nar.	narozen, -a
NDH	Nezavisna država Hrvatska (Nezávislý stát Chorvatsko)
NDR	Německá demokratická republika
nedat.	nedatováno
nepag.	nepaginováno
nestr.	nestránkováno
NKU/NU	Německá Karlova univerzita/Německá univerzita
NPEA	Nationalpolitische Erziehungsanstalt (Národně-politický výchovný ústav)
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nacionálně socialistická německá strana dělnická)
NSM	fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu
NSR	Německá spolková republika

NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Národně-socialistická péče o blaho lidu)
NZÚ	Německý zdravotní úřad
obr.	obrázek
odd.	oddělení
odst.	odstavec
okr.	okres
OKW	Oberkommando der Wehrmacht (Vrchní velení branné moci)
OLB	Oberlandratsbezirk (obvod vrchního zemského rady)
OLR	Oberlandrat / oberlandrát (vrchní zemský rada)
orig.	originál, originální, originálně
Orpo	Ordnungspolizei (Pořádková policie)
pag.	pagina (označení původního stránkování u archivních dokumentů)
pob.	pobočka
pod.	podepsán
pol. okr.	politický okres
poz.	pozemkový
pozn.	poznámka
prof.	profesor
PřF	přírodovědecká fakulta
PÚČM	fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu
pův.	původně, původní
RAD	Reichsarbeitsdienst (Říšská pracovní služba)
RAV	Reichsauftragsverwaltung (správa z pověření /příkazu/ Říše)
ref.	referát
Reg.-Rat	Regierungsrat (vládní rada)
RGBl.	Reichsgesetzblatt (říšský zákoník)
RHS	Reinhard-Heydrich-Stiftung (Nadace Reinharda Heydricha)
RKF	Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums (Říšský komisař pro upevňování německé národnosti)
RM	Reichsmark (říšská marka)
roč.	ročník
roz.	rozená

Řešení české otázky

RP	Regierungspräsident (vládní prezident)
RPA	Rassenpolitisches Amt der NSDAP (Úřad pro rasovou politiku NSDAP)
RSHA	Reichssicherheitsamt (Hlavní říšský bezpečnostní úřad)
RuS	Rasse- und Siedlung (označení pro referáty RuSHA)
RuSHA	Rasse- und Siedlungshauptamt der SS (Hlavní rasový a osídlovací úřad SS)
říš. zák.	říšský zákoník
ŘP	říšský protektor v Čechách a na Moravě
s.	strana
SA	Sturmabteilung (Úderný oddíl)
Sb. pís. SS	fond Sbírka písemností útvarů SS na území Protektorátu
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení
SD	Sicherheitsdienst (Bezpečnostní služba)
SdP	Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana)
sg.	singulár (číslo jednotné)
sign.	signatura
Sipo	Sicherheitspolizei (Bezpečnostní policie)
SOA	státní oblastní archiv
SOkA	státní okresní archiv
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálnědemokratická strana Německa)
SRN	Spolková republika Německo
SS	Schutzstaffel (Ochranný oddíl)
SS-Hstuf.	SS-Hauptsturmführer
SS-Oscha.	SS-Oberscharführer
SS-Ostubaf.	SS-Obersturmbannführer
SS-Ostuf.	SS-Obersturmführer
SS-Rottenf.	SS-Rottenführer
SS-Staf.	SS-Standartenführer
SS-Stubaf.	SS-Sturmbannführer
SS-Stuma.	SS-Sturmmann
SS-Uscha.	SS-Unterscharführer
SS-Ustuf.	SS-Untersturmführer

SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
sv.	svazek
tab.	tabulka
t. č.	toho času
TBC	tuberkulóza
UK/KU	Univerzita Karlova/Karlova univerzita
ukn	úřední kniha
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizace Spojených národů pro vzdělání, vědu a kulturu)
USA	United States of America (Spojené státy americké)
ÚŘP	Úřad říšského protektora
ÚŘP–ST	fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě
UWZ	Umwanderungszentralstelle (Centrála pro vystěhovalectví/přesídlování)
Vol.	volume (svazek)
vyd.	vydání
vz.	vzor
WDF	wiedereindeutschungsfähig (schopný/á poněmčení)
VoMi	Volksdeutsche Mittelstelle (Ústředna pro etnické Němce)
ZA	zemský archiv
zast.	zastoupení
ZdŮ	fond Německý zdravotní úřad, Praha
zkr.	zkratka
zn.	značka
ZŘKUN	fond Zmocněnec říšského komisaře pro upevnění němectví Fulnek (dnešní označení: Zmocněnec říšského vedoucího SS jako říšský komisař pro upevnění němectví, pracovní štáb východ, Fulnek)

Mým dcerám Aničce a Míše.

Předmluva

Kniha se zaměřuje na choulostivé téma rasových aspektů nacistické germanizační politiky v Protektorátu Čechy a Morava. Tato látka patří dosud mezi ty méně probádané, ačkoliv v posledních letech došlo k určitému pokroku díky několika kvalitním studiím k dílčím otázkám rasové politiky vůči Čechům.

Text předložené práce se vyvíjel a zrál řadu let. Tematicky vychází z mé diplomové práce odevzdané v listopadu 2011 a obhájené začátkem února následujícího roku na Univerzitě Pardubice pod kuratelou Mgr. Zbyňka Vydry, Ph.D. Původní text byl kompletně přepracován a doplněn o velké množství nových poznatků a odkazů na další prameny a literaturu. Na sklonku léta 2014 mě oslovil PhDr. Vojtěch Kyncl, Ph.D., s nabídkou zprostředkování spolupráce s nakladatelstvím EPOCH. Protože od sepsání původního rukopisu uplynul tehdy více než rok, rozhodl jsem se text aktualizovat a doplnit, aby plně odpovídal současnému stavu bádání. Zrevidovaný text jsem následně předložil nakladatelství v lednu 2016. Z technických a kapacitních důvodů však muselo být vydání odloženo až na rok 2019. Samotný obsah však to už příliš neovlivnilo a byly provedeny spíše už jen veskrze technické úpravy.

Knižní publikace je založena na kontinuálním archivním výzkumu a jeho následném zpracování. Heuristické práce, tedy sběr a zpracování pramenů, probíhaly od roku 2010 do roku 2014, v menší míře pokračovaly i později. Během té doby jsem shromáždil značné množství materiálu, díky němuž jsem byl schopen sestavit tento text. Široce koncipované bádání se stalo podkladem i pro několik odborných statí. Vzhledem k mému

dlouholetému zájmu o dějiny antropologie a rasových teorií jsem se snažil zasadit zkoumanou problematiku do širšího rámce. Od doby obhajoby diplomové práce se moje vývody zpřesnily a mohu čtenářům předložit zcela nové, dosud nepublikované, poznatky.

Kladl jsem důraz na to, aby byla struktura textu přehledná s jasně definovanými kapitolami a podkapitolami. Některé pasáže jsou spíše obecnějšího a výkladového charakteru, což by mělo umožnit i nezasvěcenému čtenáři do problematiky hlouběji proniknout. Kniha by tak mohla být atraktivnější pro širší čtenářské publikum. Dílo je doplněno řadou tabulek, grafů a obrazových příloh. Čtenář má k dispozici také seznam zkratk. Součástí je i biografický přehled padesáti německých „rasových odborníků“, kteří působili v Protektorátu v různých institucích.

Dílo shrnuje stav dosavadního bádání a přichází s řadou nových a dosud nepublikovaných informací. Proto věřím, že studie bude přínosem a najde si své čtenáře. Může být rovněž inspirací pro další výzkumy v oblasti rasové politiky nacistického Německa nejen v Protektorátu, ale i v jiných okupovaných oblastech.

Na tomto místě bych rád čtenáře seznámil s pravopisnou poznámkou. V celé práci uvádím oficiální označení „Protektorát Čechy a Morava“ s velkým počátečním písmenem, čímž se odchyluji od výkladu Ústavu pro jazyk český AV ČR.¹ Domnívám se, že v tomto případě je můj postup obhajitelný, neboť se jednalo o zcela jedinečný správní útvar, který se značně odchyloval od mezinárodně uznávané definice protektorátu. Mnou používané velké písmeno i pro jednoslovný výraz „Protektorát“ coby označení oficiálního názvu naopak jazykovědci připouští,² přestože se v odborných i neodborných publikacích často setkáme s psaním malého „p“. Analogicky se tak často píše též slovo „Říše“ s velkým „Ř“.

¹ „S malým písmenem by se mělo psát i spojení *protektorát Čechy a Morava*. Výraz *protektorát* jen naznačuje druh správy daného území.“ Srov. Internetová jazyková příručka. *Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR*, v. v. i. [online]. [cit. 2011–11–18]. Dostupný z WWW: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/1/en/?id=188>>.

² „Pokud zvolíme jen jednoslovný výraz (a v textu nebude uveden celý název), lze na něj uplatnit pravidlo uvedené výše a psát i velké písmeno.“ Tamtéž.

Závěrem chci poděkovat lidem, bez kterých by se tato práce rodila obtížněji, ba dokonce by ani nemusela vzniknout. Velký dík patří v první řadě pracovním Národního archivu v Praze, které mi zajistily souhlas ke studiu choulostivých a běžně nepřístupných dokumentů a umožnily mi i omezenou reprodukci za předem stanovených podmínek (zakrytí osobních údajů). Bádání mi usnadnili i zaměstnanci Archivu bezpečnostních složek v Praze a Zemského archivu v Opavě i jeho olomoucké pobočky. Zvláštní dík náleží mé bývalé spolužačce Bc. Haně Matějové, roz. Rozsypalové, ze Státního oblastního archivu v Zámrsku,³ která mi byla nápomocna při vyhledávání cenných archivních dokumentů. Velké poděkování patří také mojí studentce Bc. Lucii Horákové, jež mi pomohla zprostředkovat archivní materiály z Moravského zemského archivu v Brně, a také svému někdejšímu bakalantovi Mgr. Janu Karlovi, který studoval archiválie ve Státním oblastním archivu v Třeboni.

Velice tímto děkuji oběma lektorům, doc. PhDr. Tomáši Jiránkovi, Ph.D., z Univerzity Pardubice a PhDr. Vojtěchu Kynclovi, Ph.D., z Historického ústavu AV ČR za jejich čas, který věnovali mé knize při sepisování recenzního posudku a za jejich cenné poznámky a podněty. Dr. Kynclovi jsem vděčný za navázání kontaktu s nakladatelem. Velké poděkování patří samozřejmě pracovníkům nakladatelství EPOCH – konkrétně PhDr. Petru Hofmanovi, který se původně vydání mé knihy ujal, šéfredaktorovi Mgr. Václavu Kotrmanovi, Ph.D., a Mgr. Martinu Ďáskovi, jemuž jsem vděčný za jeho pečlivost a trpělivost při editorských pracích.

Dále děkuji za cenné metodické rady mému někdejšímu vedoucímu diplomové práce Mgr. Zbyňku Vydrovi, Ph.D., který mi byl školitelem už od bakalářského studia. Poděkování náleží také doc. Mgr. Jirímu Kubešovi, Ph.D., z Univerzity Pardubice, jenž mě při mých publikačních záměrech vždy podporoval.

V neposlední řadě jsem vděčný mé rodině za vytvoření ideálních podmínek k psaní a mým osobním přátelům za četné diskuse nad tématem, jež jsem zpracovával. Oporou mi byli i moji bývalí kolegové z archeologického oddělení Východočeského muzea v Pardubicích Mgr. František

³ V současné době se plánuje změna sídla archivu ze Zámrsku do Hradce Králové.

Řešení české otázky

Kašpárek a PhDr. Jan Jílek, Ph.D., s nimiž jsem mohl během výzkumu konzultovat některé problémy, se kterými jsem se potýkal. Také jim tímto upřímně děkuji.

V Pardubicích, v červnu 2020

PhDr. René Novotný, Ph.D.

Úvod

České země se staly v březnu 1939 prvním územím s převahou neněmeckého obyvatelstva, které bylo uchváčeno hitlerovskou třetí říší. Obsazením tzv. zbytkového Česka (*Rest-Tschechei*) vyvrcholila Hitlerova snaha o zničení Československa. Zásadním cílem tehdejší nacistické zahraniční politiky bylo sjednocení všech Němců do jednoho státního útvaru, a teprve poté mohla následovat expanze a získání nového „životního prostoru“ (*Lebensraum*).

Otázka etnických Němců – za něž byli považováni i německy mluvící Rakušané – ve středoevropských zemích se stala záminkou pro první fázi rozpínání Německé říše. Hitler začal tento program v plné síle naplňovat v roce 1938, kdy bylo do Říše vtěleno Rakousko a ještě téhož roku přišlo na řadu Československo se svou více než třímilionovou německou menšinou, soustředěnou především v pohraničních oblastech Čech a Moravy. Mnichovská dohoda, na jejímž základě došlo k anexi pohraničí s převážně německojazyčným obyvatelstvem, znamenala tečku za první Československou republikou. Tzv. druhá republika vydržela pouhých šest měsíců. Hitler přiměl slovenského představitele Jozefa Tisa, aby nechal prohlásit Slovensko suverénním státem, a o den později si vynutil souhlas Emila Háchy s okupací pomnichovských českých zemí. Po jejich obsazení vyhlásil Hitler Protektorát Čechy a Morava coby zvláštní administrativní jednotku v rámci Německé říše.

Ačkoliv nacisté proklamovali, že zřízením Protektorátu se měla dostat českému národu široká kulturní autonomie, skutečnost byla jiná. Jejich cílem nebyla deklarovaná „ochrana“, nýbrž důsledná germanizace tohoto prostoru, který byl dle Hitlera nedílnou součástí prostoru německého.

Nacističtí předáci se v tomto smyslu odkazovali na Svatou říši římskou, do jejíhož svazku kdysi patřilo České království. Přeceňovali přitom úlohu „němectví“ v českých dějinách: Byl to prý rozhodující německý vliv, který Čechy kulturně i hospodářsky „pozvedl“.⁴ Nehledě na propagandu české kolaborace i samotných nacistů však okupanti s Čechy v tomto prostoru nadále nepočítali. České obyvatelstvo představovalo pro německé agresory cizorodý prvek, s nímž se bude nutné vypořádat.

Otázka, jak naložit s českým národem, se stala jádrem nacistických úvah o definitivním začlenění českomoravského prostoru do Říše. V této souvislosti používali nacisté výrazy jako „český problém“ nebo „česká otázka“ (*Tschechenfrage*). Dnes se často setkáme i s termínem „konečné řešení české otázky“ evokujícím paralelu k holokaustu, ale „řešení českého problému“ nemělo podle všeho vést k fyzickému vyhlazení Čechů.

Během existence Protektorátu vznikaly nejrůznější plány, směrnice a memoranda týkající se dalšího osudu českých zemí a Čechů samotných. Prakticky všichni autoři těchto konceptů počítali s tím, že jedna část českého obyvatelstva bude poněmčena a druhá odsud vysídlena. Hlavní roli při třídění měla hrát rasová a politická kritéria. Zvláště Reinhard Heydrich prosazoval důsledné uplatňování rasových měřítek. Kromě toho měl být posilován německý vliv v české kotlině systematickým usazováním etnických Němců (*Volksdeutsche*) z Jižního Tyrolska a jihovýchodní Evropy.

Klíčovým prvkem nacistické politiky vůči „cizím“ etnikům včetně Židů byl rasismus. Ten se samozřejmě uplatnil i v případě českého národa. Sám Hitler odmítal germanizaci „podle starého stříhu“, tedy prosté poněmčení Čechů.⁵ Nacistům šlo o totální biologickou germanizaci na základě důkladné rasové selekce. Změna národnosti (*Umvolkung*) měla platit pouze pro „rasově hodnotné“ části obyvatelstva.

V této práci se autor bude zabývat právě rasovou politikou vůči Čechům na území Protektorátu v kontextu germanizačních záměrů třetí říše

⁴ Srov. např. ROSENBERG, Alfred, *Mythus des 20. Jahrhunderts*, München 1934, s. 110.

⁵ Srov. např. úryvek z tzv. Hitlerovy druhé knihy. ČELOVSKÝ, Boris (ed.), *So oder so: Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945*, Ostrava 1995, s. 51.

v českomoravském vnitrozemí. Ačkoliv se text v zásadě omezuje na teritorium Protektorátu, v dílčích aspektech není možné opomenout postup vůči Čechům žijícím v Sudetech. V nezbytných případech bude rámec rasové politiky rozšířen směrem k obecně politickým, hospodářským a sociálním záležitostem spojeným s germanizací. Autor se zároveň soustředí na vzájemné souvislosti i rozpory mezi praktickou rasovou politikou a tzv. rasovým badáním (*Rassenforschung*), které sloužilo jako základna „vědeckých“ argumentů pro přípravu systematické germanizace obyvatelstva. Rasová politika byla součástí širěji koncipované nacistické národnostní politiky (*Volkstumspolitik*). Ta konkrétně v Protektorátu zahrnovala zejména všestrannou podporu německé menšiny a omezování hospodářských, jazykových i kulturních práv české většiny.

Protože dle nacistických teorií byla „krev“ (rasa, národ) pevně semknuta s půdou (princip *Blut und Boden*), nemohl autor této knihy opomenout ani odkazy na pozemkovou politiku (*Bodenpolitik*), která souvisela s budoucí německou kolonizací. „Českou otázkou“ se zabývala během okupace celá řada institucí. Politické směrnice vydával Úřad říšského protektora a především státní tajemník (od srpna 1943 státní ministr) Karl Hermann Frank (1898–1946), ale svůj značný vliv měly i struktury NSDAP. V rámci nacistického aparátu často docházelo ke kompetenčním nesnázím a sporům. Nástrojem rasové politiky se stal Hlavní rasový a osídlovací úřad SS, který se soustředil na rasovou selekci obyvatelstva. Na germanizační politiku tak měla bezprostřední a zcela zásadní vliv organizace SS, a to i díky tomu, že její šéf Himmler byl jmenován tzv. říšským komisařem pro upevňování německví (*Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*). Podklady pro rasovou politiku vůči Čechům dodávala i akademická pracoviště na Německé Karlově univerzitě (NKU), kde byly vybudovány hned tři rasově orientované ústavy a další instituty se zabývaly tzv. národnostním výzkumem. Celý germanizační aparát se tedy značně rozvětvoval.

Záměrem bylo předložit čtenářům práci převážně analytického charakteru. Některým dílčím problémům autor věnuje větší pozornost, neboť díky tomu lze snáze pochopit realitu nacistické rasové a germanizační politiky. Ve spojitosti s fenoménem „řešení české otázky“ se dají rozlišit dvě roviny: 1. pozice rasové vědy jakožto teoretické disciplíny a 2. vlastní

aplikace rasových principů při provádění germanizačních úkolů. Je přitom nutné zasadit situaci v Protektorátu do kontextu rasové politiky v ostatních Německem obsazených zemích v Evropě. Vzhledem k tomu, že hlavním tématem je politika nacistických okupantů vůči českému národu, nevěnuje se tolik pozornosti židovské problematice, ač se nezbytným odkazům v tomto smyslu samozřejmě vyhnout nelze. Podstatná část práce se tak věnuje vlivu rasové politiky na každodenní život protektorátních obyvatel.

Za cíl si autor klade osvětlit povahu a podstatu nacistické rasové politiky vůči Čechům v rámci zamýšlené germanizace českých zemí. V tomto ohledu se pokusí vyvrátit i některé přežívající mýty, polopравdy i zjevné nepravdy, které se tradují od poválečných let. Snahou bude se co nejvíce přiblížit k jádru problému, ač se jedná o velmi nesnadný úkol. Jednotlivé premisy a postupy německých „rasových inženýrů“ budou konfrontovány s vědeckými stanovisky předválečných i poválečných antropologů a dalších badatelů, kteří se zabývali rasovou kompozicí Čechů. Tyto poznatky autor využije ke smysluplné kritice biologických (rasových) zásad germanizační politiky. Nedílnou součástí práce je též analýza poválečné reflexe rasové politiky třetí říše. Text má určitý interdisciplinární přesah, ač se v první řadě jedná o historickou studii. Zčásti jde o dějiny vědy, v jiných pasážích o dějiny sociální či politické a na některých místech se autor přibližuje mikrohistorické perspektivě.

Studie představuje završení autorova dlouhodobého intenzivního výzkumu na téma rasové politiky v českých zemích. Základem pramenné základny jsou dokumenty získané během bádání v centrálních i regionálních archivech. Vzhledem k absenci samostatných fondů některých vykonavatelů rasové politiky se autor musel spoléhat na archivní soubory jejich adresátů: zejména Úřadu říšského protektora (ÚŘP), státního tajemníka u říšského protektora a německého státního ministra pro Čechy a Moravu (vše v Národním archivu). Pro dokreslení konkrétních dopadů germanizační politiky na české obyvatelstvo využil cenných poznatků z fondů regionálních (resp. oblastních) archivů. Během bádání se podařilo shromáždit a utřídit značné množství pramenů úřední povahy (korespondence, memoranda, personální dokumenty, osobní spisy, směrnice, posudky, hlášení, výkazy aj.).

Vedle archivních pramenů autor využil i některých vydaných pramenů. Jedná se v první řadě o pramenné edice z šedesátých let minulého století *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947* a *Die Vergangenheit warnt*.⁶ Obě sbírky pramenů mají řadu závažných edičních nedostatků, avšak jsou pro studium dané látky stále nepostradatelné. Z novějších edic je třeba zmínit ty, jež uspořádali Boris (Bořivoj) Čelovský⁷ a Jaroslava Milotová s Miroslavem Kárným.⁸

Dalším důležitým zdrojem byly dobové tištěné dokumenty, a to zejména knihy, časopisy a brožury. Pro pochopení dopadů rasové politiky na protektorátní každodennost a její reflexe autor pracoval i s kronikami a v nepatrné míře i s audiovizuálními prameny, protokoly poválečných soudních tribunálů a pozdějšími vzpomínkami pamětníků.

Pramenná základna k tématu je sice poměrně široká, avšak vnitřně nesourodá až torzovitá. V řadě případů musel autor využívat komparací, analogií a dalších metod mimopramenného poznání. Uplatněny byly i kvantitativní metody pro zpracování statistického materiálu, pokud se jednalo o alespoň trochu souvislé údaje. Statistické výstupy ve formě tabulek a grafů vhodně doplňují text celé práce. Kritický rozbor principů rasové selekce umožnilo studium dobových i novějších antropologických příruček.

Téma rasových aspektů germanizační politiky nacistického Německa v Protektorátu nebylo dlouhou dobu v odborné literatuře uspokojivým

⁶ KRÁL, Václav (Hrsg.), *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947: Dokumentensammlung*, Praha 1964. KRÁL, V. – FREMUND, Karel (Hrsg.), *Die Vergangenheit warnt: Dokumente über die Germanisierungs- und Austilgungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei*, Praha 1962.

⁷ ČELOVSKÝ, B., *So oder so...*; ČELOVSKÝ, B., *Germanisierung und Genozid – Hitlers Endlösung der tschechischen Frage. Deutsche Dokumente 1933–1945*, Brno 2005.

⁸ MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÝ, Miroslav, *Od Neuratha k Heydrichovi* (Na rozhraní okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“), in: *Sborník archivních prací*, roč. 39, č. 2, 1989, s. 281–394. MILOTOVÁ, J. – KÁRNÝ, M. – MORAVCOVÁ, Dagmar, *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*, in: *Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*, Praha 1987. MILOTOVÁ, J. – KÁRNÝ, M. – KÁRNÁ, Margita, *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha 1991.

způsobem a komplexněji zpracováno. První náznaky zájmu o germanizační a národnostní politiku (zatím bez akcentu na rasu) se objevují už v práci Gerharda Jacobyho z roku 1944 a pak nedlouho po válce v knize Emila Soboty *Co to byl protektorát*.⁹ V obou případech však autoři nemohli ještě pracovat s původními (pozdějšími archivními) prameny. Archivní materiály týkající se nacistické politiky mohl zpracovávat až v padesátých a šedesátých letech dnes už spíše nechvalně proslulý český marxistický historik Václav Král, jenž načrtl obraz rasové politiky vůči Čechům a dalším národům ve své práci *Zločiny proti Evropě*.¹⁰ Králový závěry obsahují kromě ideologického balastu také mnoho nepřesností a zavádějících dedukcí, které platí již delší dobu za překonané. O nezaújatý pohled na tuto problematiku se pokoušel koncem šedesátých a v první polovině sedmdesátých let západoněmecký historik Detlef Brandes ve své dvoudílné práci *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*,¹¹ jež se stala na dlouhou dobu základní syntézou o Protektorátu. Brandes věnoval značnou pozornost i nacistické národnostní a rasové politice, avšak hodnotu díla poněkud snižovala skutečnost, že mohl pracovat v českých archivech jen omezenou dobu, a proto se více spoléhal na prameny uložené v západoněmeckých archivech. Jeho poznatky ohledně rasové politiky tak spíše nepřesahují obecnější rámec.

Rasová politika vůči Čechům zůstávala v následujících dekadách na okraji zájmu a odkazy na ni se objevovaly pouze v některých dílčích studiích o Protektorátu. To se výrazněji změnilo teprve na začátku 21. století. V roce 2003 vyšla obsáhlá disertační práce německé badatelky Isabel Heinemannové pojednávající o činnosti Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS (*Rasse- und Siedlungshauptamt der SS*, RuSHA).¹² Velkou pozornost

⁹ JACOBY, Gerhard, *Racial State: The German Nationalities Policy in the Protectorate of Bohemia-Moravia*, New York 1944, zde zvláště s. 72–92. SOBOTA, Emil, *Co to byl protektorát*, Praha 1946, zde s. 121–131.

¹⁰ Konkrétně k politice vůči Čechům viz KRÁL, V., *Zločiny proti Evropě*, Praha 1964, s. 356–430.

¹¹ V českém jazyce vyšla kniha v jednom svazku v roce 1999 – BRANDES, Detlef, *Češi pod německým protektorátem*, Praha 1999.

¹² HEINEMANN, Isabel, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“: *Das Rasse- & Siedlungs-*

přítom autorka věnovala Protektorátu a Říšské župě Sudety.¹³ Měla ostatně možnost bádat i v České republice. Určitým nedostatkem její práce je však omezení na někdejší Státní ústřední archiv (dnešní Národní archiv), což však lze pochopit vzhledem k teritoriálnímu dosahu její práce zahrnující celou nacisty okupovanou Evropu.

Americký historik Chad Bryant se soustředil na národnostní politiku v Protektorátu, přičemž látku pojal velmi nezaufatě a pro českého čtenáře poněkud netradičně.¹⁴ Slabinou jeho díla je pouze to, že nedokázal získat nové poznatky k rasové otázce.¹⁵ Ze zahraničních autorů se pak rasové politice ve vztahu ke germanizaci nejnověji věnuje mladý americký historik Bradley J. Nichols.¹⁶

hauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003, zde s. 127–186.

¹³ Rasové politice v Protektorátu se věnovala i v jedné ze svých studií. HEINEMANN, I., *Die Rasseexperten der SS und die bevölkerungspolitische Neuordnung Südosteuropas*, in: BEER, Mathias – SEEWANN, Gerhard (Hrsg.), *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches*, München 2004, s. 135–158.

¹⁴ BRYANT, Chad, *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism*, Cambridge (Mass.) 2007. Český překlad vyšel v roce 2012. BRYANT, Chad, *Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939–1946*, in: *Slavic Review*, Vol. 61, No. 4, 2002, s. 683–706. BRYANT, Chad, *Občanství, národnost a každodenní život: Příspěvek k dějinám česko-německých smíšených manželství v letech 1939–1948*, in: *Kuděj*, roč. 4, č. 2, 2002, s. 43–54.

¹⁵ V tomto ohledu tedy nijak nerozšířil poznatky Heinemannové. Vedle hlavních prací Heinemannové a Bryanta vycházely i dílčí studie: WIEDEMANN, Andreas, *Nadace Reinharda Heydricha v Praze 1942–1945*, Praha 2004. ZAHRA, Tara, *Reclaiming Children for the Nation: Germanization, National Ascription and Democracy in the Bohemian Lands, 1900–1945*, in: *Central European History*, Vol. 37, No. 4, 2004, s. 501–543. ZAHRA, T., *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Ithaca – London 2008.

¹⁶ Jeho práce lze považovat za určitou aktualizaci poznatků, k nimž došla I. Heinemannová. Ve své práci Nichols též vycházel z novější literatury (včetně té od Bryanta a Brandese) ve vztahu k českým zemím. Alespoň k rasové politice v Protektorátu však obecně nepřináší jeho dílo mnoho nového. Americký historik plánuje vydat knižně svou disertační práci z roku 2016: NICHOLS, Bradley J., *„The Hunt for Lost Blood: Nazi Germanization Policy in Occupied Europe“*, PhD diss., University of Tennessee 2016. Z jeho již publikovaných studií viz např. NICHOLS, B. J.,

Rasové problematice v Protektorátu, resp. jejím dílčím aspektům, se věnovali v posledním desetiletí i čeští historici. K nejvýznamnějším pracím patří příspěvky Michala Šimůnka k rasové hygieně a studie Aleny Míškové věnované „rasovému bádání“ na NKU.¹⁷ K tématu přispěli také Eduard Kubů či Petr Lozoviuk.¹⁸ Šimůnek nedávno publikoval společně s Uwe Hoßfeldem kvalitní obsáhlou studii o rasové biologii na pražské německé univerzitě a značný prostor věnoval i nacistické rasové politice.¹⁹ S výjimkou

The Re-Germanization Procedure: A Domestic Model for Nazi Empire-Building, in: *Bulletin of the German Historical Institute*, Vol. 62 (Spring 2018), s. 69–91.

¹⁷ Šimůnek se zabýval problematikou rasové vědy v Protektorátu už od své disertační práce obhájené v roce 2006 na PřF UK s názvem *Zdraví, dědičnost, rasa: Obory tzv. dědičné a rasové hygieny, tzv. rasové biologie a tzv. biologie lidu na Německé Karlově univerzitě v Praze v akademických a politických kontextech (1939–1945)*. K rasové hygieně pěstované na Německé Karlově univerzitě viz ŠIMŮNEK, Michal V., Ein neues Fach: Die Erb- und Rassenhygiene an der Medizinischen Fakultät der Deutschen Karls-Universität Prag 1939–1945, in: KOSTLÁN, Antonín (Hrsg.), *Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945*, Praha 2004, s. 203–340. Společně s německým historikem Uwe Hoßfeldem sepsal první knižní publikaci pojednávající výhradně o rasových oborech v Protektorátu: HOSSFELD, Uwe – ŠIMŮNEK, M. V., *Die Kooperation der Friedrich-Schiller-Universität Jena und Deutschen Karls-Universität Prag im Bereich der „Rassenlehre“ 1933–1945*, Erfurt 2008. Mezi zásadní práce A. Míškové k rasovému bádání v Protektorátu patří tyto: MÍŠKOVÁ, Alena, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002.; MÍŠKOVÁ, A., Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universität in Prag, in: BRANDES, D. (Hrsg.), *Erzwungene Trennung: Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien*, Essen 1999, s. 37–52.

¹⁸ KUBŮ, Eduard, „Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum“. Der „wissenschaftspädagogische“ Beitrag des Soziologen Karl Valentin Müller zur Lösung des Problems der Germanisierung Mitteleuropas, in: *Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, Bd. 45/1, 2004, s. 93–114. LOZOVÍUK, Petr, Die sudetendeutsche Volkskunde in den 1930er und 1940er Jahren: Von der Herkunftsfrage der kulturellen Erscheinungen zur ‚Rassenkunde‘ in der ‚Volksforschung‘, in: *Volkskunde in Sachsen*, Nr. 19, 2007, s. 199–214.

¹⁹ ŠIMŮNEK, M. V. – HOSSFELD, U., The Avantgarde of the ‘Rasse’: Nazi ‘Racial Biology’ at the German Charles University in Prague, 1940–1945, in: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, Tomus LIV., Fasc. 1., 2014 (2015), s. 55–110.

Šimůnka se však čeští historici povětšinou zabírali německým rasovým (resp. národnostním) bádáním a méně už praktickou rasovou politikou. Autor této knihy se v roce 2012 sám pokusil o sondu do uskutečňování rasové selekce na regionální úrovni, později se zabýval problematikou obrazu českého národa v německém rasovém bádání i nacistické rasové politiky a nejnověji pak česko-moravskou pobočkou RuSHA.²⁰

V poslední době vyšly v Mnichově dvě knihy, jejíž autoři se pokusili poměrně uceleným způsobem popsat postupy a projevy rasové politiky v Protektorátu. První z nich byla práce Reného Küppera o K. H. Frankovi,²¹ který zpracoval do té doby opomíjené prameny. Jeho úvahy o bilanci rasové politiky a selekcí však lze považovat za příliš ukvapené a nepřesné. V roce 2012 pak vyšlo nové dílo Detlefa Brandese,²² které doplnilo jeho již zmiňovanou syntézu o nové poznatky z oblasti národnostní a rasové politiky získané rozsáhlým archivním studiem. Brandesův počin můžeme právem považovat za vážný pokus o komplexní práci na téma „řešení české otázky“. Kromě poznatků archivního bádání se mu podařilo shrnout údaje z dílčích studií, jež do té doby vyšly.

Stav současného výzkumu problematiky germanizace a rasové politiky v Protektorátu se v posledních letech značně zlepšil a rozšířil. Přesto ho nelze považovat za uspokojivý. Dosud zde chybí především mikrohistorická

²⁰ NOVOTNÝ, René, Služebna Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS v Pardubicích 1941–1944, in: *Východočeský sborník historický*, sv. 21, 2012, s. 253–330. NOVOTNÝ, R., *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, in: *Theatrum historiae*, sv. 13, 2013, s. 167–219. NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, 1941–1945, in: *Moderní dějiny: Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, roč. 23, č. 2, 2015, s. 157–220. Kromě toho jsem publikoval ještě další dílčí studie věnované specifickým problémům nacistické národnostní a rasové politiky. Tyto texty uvádím v seznamu literatury.

²¹ KÜPPER, René, *Karl Hermann Frank (1898–1946): Politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten*, München 2010.

²² BRANDES, D., „Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme“: NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern, München 2012. Titul Brandesovy knihy se nechal zjevně inspirovat názvem díla Heinemannové. Kniha vyšla v roce 2015 v českém překladu s titulem *Germanizovat a vysídlit* (BRANDES, D., *Germanizovat a vysídlit: Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Praha 2015.).

perspektiva, podchycení a zhodnocení reálného vlivu nacistického rasismu na životy a osudy značné části obyvatel českých zemí za okupace. Historici dosud operují převážně s obecnými poznatky vycházejícími z úředních dokumentů nebo se statistickými údaji, u nichž dochází k upozadění až „potlačení“ člověka, „běžného“ obyvatele Protektorátu jakožto objektu zájmu nacistických „rasových expertů“. V literatuře také schází jednoznačná definice rasových kritérií a explicitní popis způsobu jejich aplikace. Za nedostatečnou lze považovat také charakteristiku germanizačního aparátu. Autor této knihy se pokusí uvedené nedostatky napravit a vnést světlo do složité problematiky nacistické rasové politiky v Protektorátu.

Prostor určený ke germanizaci

Přehled česko-německých vztahů do roku 1938

Nacistická germanizační politika vůči českému obyvatelstvu představovala neblahé vyústění dosavadního soužití Čechů a Němců ve střední Evropě. Koexistence obou národů si přitom prošla svým spletitým historickým vývojem. Nejdůležitější momenty česko-německých vztahů do roku 1938 zde budou nastíněny pouze v několika poznámkách.²³

Lidé hovořící německými dialekty přicházeli do českých zemí už v době Velké Moravy, což pokračovalo i v počátcích přemyslovského státu.²⁴ Jejich přítomnost byla průvodním jevem christianizace a také sňatkové politiky českých knížat. Ke skutečně rozsáhlému přílivu německého živlu do českých zemí docházelo až od 13. století v době vlády posledních Přemyslovců.²⁵ Noví osadníci se usazovali především v pohraničních horách,

²³ Vývoj česko-německých vztahů do roku 1938 je podrobně rozebrán v celé řadě knižních titulů: např. KŘEN, Jan, *Konfliktní společenství. Češi, Němci 1780–1918*, Praha 2013. KURAL, Václav, *Češi, Němci a mnichovská křižovatka*, Praha 2002; HILF, Rudolf, *Němci a Češi. Sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměny: Symbióza – katastrofa – nové cesty*, Praha 1996; KŘEN, Jan – BROKLOVÁ, Eva (eds.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, Praha 1998; RICHTER, Karel, *Češi a Němci v zrcadle dějin*, Sv. 1., *Od nejstarších časů – květen 1938*, Třebíč 1999; BRÜGEL, Johann W., *Češi a Němci 1918–1938*, Praha 2006; VELČOVSKÝ, Václav, *Nesoužití: Česko-německá jazyková politika 18.–20. století*, Praha 2014. Výčet není samozřejmě ani zdaleka vyčerpávající.

²⁴ Srov. KADLEC, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin*, sv. 1, Praha 1991, s. 10.

²⁵ K tomu podrobně ŽEMLIČKA, Josef, *Počátky Čech královských 1198–1253*:

ale i ve významných městech a též i ve venkovských sídlech ve vnitrozemí.²⁶ V menší míře pak docházelo k německému přistěhovalectví i později.²⁷ Němci byli místním obyvatelstvem vnímáni jako určitý cizorodý prvek z hlediska jazykového, kulturního a politického, ač v době středověku převládal spíše zemský patriotismus.²⁸ Konfrontace s německým obyvatelstvem se pak projevila během husitských válek.²⁹

Pozdější začlenění českých zemí do habsburského soustátí v roce 1526 neznamenalo potlačení české státnosti, a už vůbec ne českého jazyka.³⁰ Ke snížení významu češtiny ve prospěch němčiny došlo až po Bílé hoře,

Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 11–30, 63–76, 210–263, 391–432.

²⁶ Vedle relativně kompaktního německého osídlení v pohraničních oblastech vznikly německé jazykové ostrovy i ve vnitrozemí. Některé jazykové ostrovy (Jihlavsko, Českokobudějovicko, Brněnsko, Hřebečsko aj.) se udržely až do 20. století, jiné však zanikaly a jejich oblasti se staly převážně českými. Tak tomu bylo i ve východních Čechách na Poorlicku, kde německá kolonizace pravděpodobně zasáhla i Brandýsko, Ústí nad Orlicí aj. Srov. MUSIL, František, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské: Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*, Ústí nad Orlicí 2002, s. 132–152. V omezeném množství pak měli němečtí osadníci proniknout z této oblasti dále až na východ dnešního okresu Pardubice, kde nejspíš založili např. Holice, Roveň, Ostřetín nebo Ředice jakožto tzv. lesní lánové vsi. Srov. ŠIMÁK, Josef Vítězslav, Středověká kolonisace v zemích českých, in: *České dějiny* I/5. Praha 1938, s. 1249–1250.

²⁷ Novověkou německou kolonizací se zabýval německý lingvista Franz Josef Beranek. Srov. BERANEK, Franz J., *Neuzeitliche Deutschensiedlungen in Böhmen und Mähren*, in: *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren*, Bd. 3, 1944, s. 23–36. Během poslední čtvrtiny 18. století se v Čechách usazovali německy hovořící katolíci pocházející z Kladska a Slezska, které byly po slezských válkách připojeny k Prusku. Nejvíce tato relativně novodobá kolonizace zasáhla Pardubicko, kde vznikla více než desítka německých osad. Blíže viz NOVOTNÝ, R., Příspěvek k dějinám zaniklého německého osídlení na Pardubicku: Předpoklady a východiska, in: *Východočeský sborník historický*, sv. 29, 2016, s. 79–141; NOVOTNÝ, R., „Pruští emigranti“: Kladsko-slezské komunity ve východních a středovýchodních Čechách (1763–1946), in: *Theatrum historiae*, sv. 22, 2018, s. 165–229.

²⁸ Srov. ŽEMLIČKA, J., c. d., s. 391–405.

²⁹ KLIK, Josef, Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské, in: *Český časopis historický*, roč. 28, č. 3–4, 1921, s. 8–62, 289–352, zde od s. 18.

³⁰ MIKULEC, Jiří, Habsburská monarchie, popření českého státu?, in: PÁNEK, Jaroslav (ed.), *Idea českého státu v proměnách staletí*, Praha 2008, s. 98–106.

resp. po vydání Obnoveného zřízení zemského v roce 1627, které v českých zemích zavedlo oficiálně dvojjazyčnost v úřadování.³¹ Teprve císař Josef II. prosadil němčinu coby dominantní úřední řeč, přičemž tak učinil z čistě pragmatických důvodů. Čeština ovšem mezitím degradovala na převážně lidový jazyk.³²

Zvrat přinesla doba osvícenství, a zvláště tzv. národní obrození spojené se jmény jako Josef Dobrovský, Václav Matěj Kramerius, Josef Jungmann, František Palacký a dalšími. Tím začala národní emancipace Čechů.³³ Obdobný proces probíhal i u Němců, ačkoliv cíle byly odlišné. Zatímco čeští představitelé prosazovali rozvoj české kultury a posílení státoprávního postavení v mnohonárodnostní říši, němečtí „buditelé“ toužili po sjednocení Němců do jednoho státního útvaru.³⁴

Zásadním milníkem byl revoluční rok 1848, kdy se ve Frankfurtu sešel sněm, jenž řešil otázku sjednocení německých zemí. Pozvánku dostal i Palacký,³⁵ který ji však odmítl a přihlásil se k existenci českého národa v rámci habsburské monarchie. Ačkoliv se nakonec v roce 1871 realizovala tzv. maloněmecká koncepce, tedy bez účasti rakouských Němců,³⁶ neznamenalo to, že by velkoněmecká myšlenka zanikla, ba právě naopak. Na straně (zvláště českých) Němců rostly obavy z toho, že případné uznání českých nároků povede k odstranění dosavadní německé dominance

³¹ VELČOVSKÝ, V., *Nesoužití...*, s. 64–65.

³² Tamtéž, s. 65–72. VOJTÍŠEK, Václav, *Německá národnost v Čechách*, Praha 1918, s. 15–16.

³³ K tomu viz např. KŘEN, J., *Konfliktní společenství...*, s. 61–67.

³⁴ Tamtéž, s. 70–74, 88–94.

³⁵ Tamtéž, s. 110–111. Nejen z důvodu mnoho set let trvající příslušnosti českého státu ke Svaté říši římské byly české země považovány za „německé“. Často se objevovaly také názory o kontinuálním germánském a německém osídlení. Takových argumentů s oblibou využívali němečtí nacionalističtí badatelé a později i nacisté. Srov. MUSIL, F., *Osídlování...*, s. 83–87.

³⁶ V roce 1936 vyšla v Berlíně brožura pojednávající o politice bismarckovského Pruska vůči Čechům. Pruské vrchní velitelství jim dle svého prohlášení v roce 1866 opatrně nabídlo státoprávní emancipaci. RAUPACH, Hans, *Bismarck und die Tschechen im Jahre 1866*, Berlin 1936, s. 8–9.

v českých zemích. Národnostní rozpory se promítaly i do praktické politiky: boj o tzv. české vyrovnání, pasivní rezistence, snaha o všeobecné a rovné volební právo, punktační krize nebo otázka jazykových nařízení ve snaze zrovnoprávnit a posílit češtinu v úředním styku,³⁷ ale i tzv. hospodářský nacionalismus.³⁸

Nejkrajnější představy o řešení česko-německých sporů měl velkoněmecký, resp. pangermánský politický směr. Ze strany přívrženců všenněmeckého hnutí, mezi jehož hlavní představitele v Předlitavsku patřili Georg Schönerer (1842–1921) a Karl Hermann Wolf (1862–1941), poprvé zaznívaly od konce 19. století úvahy o možném vystěhování Čechů,³⁹ které se až nápadně podobaly pozdějším nacistickým plánům na řešení „české otázky“. Všeněmecké hnutí lze považovat za skutečného ideového předchůdce nacismu, neboť vycházelo ze sociálního darwinismu, antisemitismu, antislavismu, pangermanismu a *völkisch* ideologie.⁴⁰ Na přelomu 19. a 20. století však byly mnohem vlivnější ideologie marxismu (sociální demokracie) a liberalismu. Pangermánská myšlenka stála v opozici vůči samotné existenci Rakouska-Uherska a jejím cílem bylo sjednotit všechny Němce (včetně těch z českých zemí) v jednom „velkém Německu“.⁴¹

³⁷ Stremayrova nařízení z roku 1880 zrovnoprávnila češtinu ve vnějším úředním styku. Neúspěšná Badeniho nařízení z roku 1897 měla zavést češtinu i do vnitřního úřadování. Jazyková otázka zůstala i nadále jádrem sváru. Jak byl tento problém chápán v českých nacionalistických kruzích, dokládají i slova Vojtíšková: „Nebylo a není souvislého a ryze německého území v Čechách, jehož hranice by byly přesně odlišeny od krajů českých. Ale nebylo-li, mělo býti vytvořeno, mělo býti prokázáno. Nastalo pronásledování českých menšin, aby byly vyhlazeny, nastalo neuznání práv jazyka českého v okresech převahou německých.“ [VOJTÍŠEK, V., *Německá národnost...*, s. 19.]. K národnostním rozporům v období po roce 1866 viz též KŘEN, J., *Konfliktní společenství...*, s. 159–272.

³⁸ K tomu viz JIRÁNEK, Tomáš, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850–1918*, Pardubice 2004.

³⁹ KŘEN, J., *Konfliktní společenství...*, s. 219.

⁴⁰ Tamtéž, s. 218–220, 226–227; KŘEN, J., *Historik v pohybu*, Praha 2013, s. 139–140.

⁴¹ Pangermanismus však neměl podporu kancléře Bismarcka, jeho vliv však zesílil po nástupu císaře Viléma II. Srov. KŘEN, J., *Historik v pohybu...*, s. 132, 141–142.

Mezi požadavky všenněmeckých kruhů patřilo vybudování německé střední Evropy (*Mitteuropa*), jejímž základem měl být blok Německa a Rakouska-Uherska,⁴² dále pak rozsáhlé anexe na východě (tzv. *Drang nach Osten*). V době první světové války se některé z těchto principů uváděly do praxe, resp. případné německé vítězství tomu mělo napomoci.⁴³ Německo a jeho spojenci však válku prohráli – prosazení velkoněmeckých ambicí muselo počkat na další příležitost. Hořkost z porážky (a její ekonomicko-sociální důsledky) přispěla k nárůstu popularity krajní pravice, z čehož později těžili zejména nacisté. Porážkou centrálních mocností v první světové válce se otevřela cesta k úspěchu Wilsonova pojetí sebeurčení národů, a tedy i vítězství československé koncepce Masaryka, Beneše a Štefánika.

Nově ustavená Československá republika však dostala do vínku závažné národnostní problémy. Na jejím území tvořili Češi a Slováci dohromady jen slabou většinu.⁴⁴ V Čechách a na Moravě vyvstaly potíže s německou a polskou menšinou, na Slovensku potom s Maďary. V říjnu 1918 byl navíc vyhlášen stát Německé Rakousko, jehož součástí měly být i německé regiony v Čechách a na Moravě.⁴⁵ Tyto snahy však zlikvidovala československá armáda, která tyto oblasti na konci roku 1918 násilně obsadila a podřídila

⁴² Srov. SMITH, Woodruff D., *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford 1986/1989, s. 98–99, 109.

⁴³ Na začátku roku 1918 ovládaly centrální mocnosti rozsáhlá území v Polsku, Pobaltí, Bělorusku a na Ukrajině, zatímco Rakousko-Uhersko zůstalo zcela ve vleku německé politiky.

⁴⁴ Obě strany se přitom obviňovaly z falšování při sčítání lidu, kdy mělo docházet k manipulacím a nátlaku ze strany českých i německých sčítacích komisařů, ať už ve prospěch české či německé národnosti. Problémem byla nejednoznačnost kritérií oddělujících jednu národnost od druhé (obcovací jazyk, návštěva té či oné školy apod.). Václav Vojtíšek tak například obvinil Němce z manipulací při censech ještě za Rakouska-Uherska. VOJTÍŠEK, V., *Německá národnost...*, s. 19. Poněkud objektivněji se k problému censů v první republice stavěl Emanuel Rádl. Srov. RÁDL, E., *Národnost jako vědecký problém*, Praha 1929, s. 41–83.

⁴⁵ Srov. např. BRÜGEL, J. W., c. d., s. 96–125. Jednalo se o provincie Deutschböhmen (v čele s Rudolfem Lodgmanem von Auenem) a Sudetenland (v čele Robert Freibler). K Německému Rakousku měly být připojeny nejen pohraniční oblasti Čech a Moravy, ale i jazykové ostrovy na Jihlavsku, Brněnsku a Olomoucku.

pražské vládě. Jeden z povstaleckých vůdců, Rudolf Lodgman von Auen (1877–1962), dokonce navrhl spojení Rakouska s Německem se zahrnutím německo-českých teritorií.⁴⁶ Je celkem logické že v dané situaci Německo takové „dobrodružství“ odmítlo.⁴⁷ Po dohodách ve Versailles a St. Germain vzaly naděje na sebeurčení českých Němců za své.⁴⁸

Z politického hlediska se dělily německé politické strany v ČSR na dvě skupiny – na aktivistické (sociální demokraté, agráři, křesťanští sociálové), které se podílely i na vládě, a negativistické (Německá nacionální strana a Německá nacionálně socialistická dělnická strana – DNSAP). DNSAP (říkalo se jim „hakenkrajceři“) byla v podstatě sesterskou stranou NSDAP v Německu, ačkoliv obě vznikly zcela nezávisle na sobě.⁴⁹ Pro koexistenci Čechů a Němců ve společném státě bylo důležité vyřešit zejména jazykovou otázku a spor o školskou autonomii.⁵⁰

Zlomovým okamžikem v česko-německých vztazích v Československu se stal nástup Adolfa Hitlera k moci v roce 1933, což posílilo sebevědomí nacionálně orientovaným německým politickým kruhům. Začínaly se objevovat agresivní plány na vypořádání se s Československem. Jeden z nich sepsal už v roce 1927 Karl Christian von Loesch (1880–1951), jenž navrhl odstoupení německých sídelních území Německé říši za předpokladu, že by i jazykově česká území byla upoutána k Německu formou nějakého svazku (snad konfederace).⁵¹

Nacisté se prohlašovali za ochránce všech Němců, tedy i těch žijících mimo Německo. Zájem Berlína o německou menšinu v ČSR ještě znásobila existence „páté kolony“ v podobě DNSAP. V roce 1933 proběhl proces s polovojenskou organizací *Volkssport*, proti kterému vystoupil otevřeně

⁴⁶ Tamtéž, s. 138.

⁴⁷ Tamtéž, s. 138–139.

⁴⁸ Naopak Československo získalo na úkor Německa i Rakouska další území: Hlučínsko a část Vitorazska.

⁴⁹ DNSAP vznikla mnohem dříve než NSDAP, neboť byla přímou pokračovatelkou Německé dělnické strany (DAP), založené už v roce 1903.

⁵⁰ BRÜGEL, J. W., c. d., s. 214, 275.

⁵¹ Citováno podle BRÜGEL, J. W., c. d., s. 261–262.

Hitler. Nakonec byla DNSAP v říjnu 1933 zakázána⁵² a její přední exponenti Hans Krebs (1888–1947) a Rudolf Jung (1882–1945) uprchli do Německa.

Po rozpuštění DNSAP představovala hlavní pronacistickou sílu Henleinova politická formace – původně Sudetoněmecká vlastenecká fronta (*Sudetendeutsche Heimatfront*, SHF), teprve od roku 1935 Sudetoněmecká strana (*Sudetendeutsche Partei*, SdP). Konrad Henlein (1898–1945), bývalý vůdce turnerů, však nevystupoval od začátku jako nacionální socialista – k nacismu se přihlásil až později.⁵³ NSDAP začala otevřeně podporovat Henleina v roce 1935, kdy se mohla jeho strana poprvé ucházet o přízeň voličů. Ve volbách získala SdP nejvyšší počet hlasů a druhý nejvyšší počet mandátů. Nacisté spolu s SdP pak strašili mezinárodní veřejnost bolševismem, zejména v souvislosti uzavření smlouvy mezi Prahou a Moskvou.

Československá diplomacie se snažila o úpravu vztahů s Německem po vzoru Polska. Zprvu existovaly naděje, že by mohl být podepsán pakt o neútočení. Představitelé ČSR však podmiňovali svůj podpis smlouvou s Francií, o což Hitler přirozeně nestál. Pokusy o smluvní uspořádání tedy ztroskotaly. V roce 1936 narůstal počet zpráv o vojenských přípravách Německa vůči ČSR. O rok později Berlín vyvíjel na československou vládu nátlak, aby umlčela tisk a omezila činnost německé emigrace. Regulace tisku sice nepřidalo v úvahu, ale některé politické kruhy souhlasily s omezením německé emigrace. Mezitím však začali nacisté připravovat konkrétní plány vůči ČSR – už v listopadu 1937 Hitler určil jako prioritu uchvácení Rakouska a Československa.⁵⁴

V té době již nebylo pochyb o tom, kam další vývoj směřuje.⁵⁵ Sudetoněmečtí vůdci Henlein a Frank stupňovali během roku 1938 své požadavky tak, aby byly pro československou vládu nepřijatelné (např. Karlovarský

⁵² Rozpuštěna byla spolu s DNSAP také Německá nacionální strana. Tamtéž, s. 320–321.

⁵³ Tamtéž, s. 327–328, k přejmenování SHF na SdP viz s. 357–359.

⁵⁴ KVAČEK, Robert, *Nad Evropou zataženo: Československo a Evropa 1933–1937*, Praha 1966, s. 399. K vyhocení situace přispěl i tzv. teplický masakr vyprovokovaný K. H. Frankem.

⁵⁵ K tomu BRÜGEL, J. W., c. d., s. 590–663.

program). Klíčový se stal v tomto ohledu postoj československých spojenců – zejména Velké Británie a Francie. Docházelo k četným provokacím ze strany henleinovských bojůvek vyzbrojovaných z Německa. Československá vláda se rozhodla nejprve k částečné, posléze i k úplné mobilizaci. Mezitím dále probíhala jednání s velmocemi. Se situací se měla přímo v terénu seznámit mise lorda Runcimana. Veškerá jednání mezi Hitlerem a západními mocnostmi v Berchtesgadenu a Godesbergu nepřinesla uspokojující výsledek. Nacisté a SdP už připouštěli pouze jediné řešení: připojení pohraničí k Německé říši. Nakonec po jednání čtyř mocností v Mnichově konaném dne 29. září 1938 vyhasly československé naděje na obranu před požadavky nacistů a henleinovců. Pražská vláda diktátu vyhověla, což v důsledku vedlo ke konci masarykovské republiky. Prezident Beneš abdikoval a uchýlil se do exilu. Odstoupila i Syrového vláda, která nejprve prošla rekonstrukcí, a teprve v prosinci 1938 ji nahradil poloúřednický kabinet agrárníka Rudolfa Berana (1887–1954). Novým prezidentem se mezitím stal Emil Hácha. Období tzv. druhé republiky znamenalo podkopání demokratického základu státu a pokračování vleklé politické krize.⁵⁶

Kromě Němci obývaného pohraničí přišlo Československo na podzim 1938 také o Těšínsko ve prospěch Polska a jižní Slovensko s jižní částí Podkarpatské Rusi připadlo Maďarsku na základě tzv. (první) vídeňské arbitráže. Do popředí se dostala i otázka postavení Slovenska v pomnichovské republice. Slovenské reprezentaci v čele s HSLS (Hlinkova slovenská ľudová strana) se podařilo prosadit autonomii, která pak byla přiznána i zbytku Podkarpatské Rusi (pod novým označením Karpatská Ukrajina). Vznikl tak kvazi-federativní útvar Česko-Slovensko...

Německá říše získala díky Mnichovu významné hospodářské oblasti s rozvinutou infrastrukturou. Většina nově nabytého území utvořila v roce 1939 Říšskou župu Sudety, zatímco Hlučínsko bylo „navráceno“ pruskému Slezsku, k Bavorsku (Bayerische Ostmark) se připojilo Pošumaví, část jižních

⁵⁶ K vývoji v období druhé republiky podrobně viz GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha – Litomyšl 2004.

Čech k župě Horní Dunaj a jižní Morava k župě Dolní Dunaj. Kromě asi tří milionů Němců „získala“ Říše také značné množství etnických Čechů, kteří se nerozhodli pro vystěhování do vnitrozemí. Ti však byli podrobeni perzekuci a ostré germanizaci. Ve zbytku českých zemí naopak zůstalo kolem čtvrt milionu Němců.

Nacisté chápali mnichovské události jako první krok k úplnému ovládnutí „českomoravského prostoru“. Podle nedatovaného dokumentu s označením „Grundplanung O. A.“, vzniklého podle všeho v roce 1938 ještě před Mnichovem,⁵⁷ měli představitelé SdP plánovat začlenění jazykově českého vnitrozemí Čech a Moravy do Německé říše a postupně jej germanizovat.⁵⁸ Další dokument údajně napsaný v Henleinově štábu těsně po Mnichovu zmiňoval celkem čtyři možnosti uspořádání českých zemí: 1. český suverénní stát, 2. „neutralizovaný“ český stát, 3. český stát ve vazalském poměru k Říši, 4. pohlcení českého území Německem. Autor dokumentu se přiklání k omezenému českému státu se zvláštními svazky vůči Německé říši.⁵⁹ Byla jen otázka krátkého času, kdy Německo podnikne příslušné kroky vůči okleštěnému československému státu.

Protektorát Čechy a Morava

Pomnichovská druhá republika neměla dlouhého trvání. Rostoucí tlak nacistického Německa i přes ústupky pražské vlády směřoval k definitivní likvidaci československého státu. Hitler měl naprosto volnou ruku; předpokládal totiž, že západní velmoci vojensky nezasáhnou. Vojenské plány na obsazení tzv. zbytkového Česka (*Rest-Tschechei*) byly připraveny již v říjnu 1938, tedy nedlouho po Mnichovu, jak vyplývá z Hitlerova rozkazu

⁵⁷ K okolnostem původu dokumentu viz ŠAMBERGER, Zdeněk, Dokument Grundplanung O. A., in: KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk, et al., „*Sudety*“ pod hákovým křížem, Ústí nad Labem 2002, s. 455–498.

⁵⁸ Grundplanung O. A., in: KRÁL, V. – FREMUND, K., Die Vergangenheit..., s. 27–38.

⁵⁹ Zur Lösung der tschechischen Frage, in: KRÁL, V. – FREMUND, K., Die Vergangenheit..., s. 39–42.

armádě z 21. října 1938.⁶⁰ Nástrojem k rozbití Česko-Slovenska se stala tzv. slovenská otázka. Dne 13. března 1939 se uskutečnilo setkání Hitlera se slovenským předákem Tisem, který pod pohrůžkou maďarské okupace Slovenska souhlasil s vyhlášením slovenské svrchovanosti. Následujícího dne se do Berlína vypravil prezident Hácha s ministrem zahraničí Františkem Chvalkovským. Prezident zde po velmi ostrém vyhrožování v časných ranních hodinách 15. března podepsal prohlášení, na jehož základě došlo k vojenskému obsazení českých zemí. Hitler tento krok oficiálně zdůvodnil nutností „zajistit klid, pořádek a mír“⁶¹ na tomto území.

Vojenská akce s cílem uchvátit české země pod krycím názvem „Březnový vír“ (*Märzwirbel*) započala ještě před tímto aktem.⁶² Operace pak byla završena v ranních hodinách 15. března, kdy panovalo velmi nevlídné počasí (obsazování menších měst trvalo až do pozdního odpoledne).⁶³ Kromě ojedinělých incidentů⁶⁴ proběhla celá akce bez odporu.⁶⁵ Ještě téhož dne večer dorazil Hitler v tajnosti na Pražský hrad Hitler, který tu strávil noc a jehož doprovázeli mimo jiných Wilhelm Frick, Joachim von Ribbentrop, Hans H. Lammers nebo Wilhelm Stuckart. Na noční poradě s Ribbentropem a Stuckartem byl vyhotoven *Výnos Vůdce a říšského kancléře z 16. března 1939 o Protektorátu Čechy a Morava*,⁶⁶ který

⁶⁰ Hitlerův rozkaz armádě, 21. X. 1938, in: ČELOVSKÝ, B., *So oder so...*, s. 190.

⁶¹ Prohlášení vlád Německa a Česko-Slovenska, 15. III. 1939, in: ČELOVSKÝ, B., *So oder so...*, s. 217.

⁶² K obsazení části Ostravska došlo už 14. března ještě před Háchovým podpisem.

⁶³ GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. XV.a (1938–1945), Praha 2006, s. 174–175.

⁶⁴ Např. v Místku 14. března. Tamtéž, s. 175.

⁶⁵ Vojenské okupace se účastnilo 22 německých divizí v počtu asi 350 tisíc mužů. GEBHART, J. – KUKLÍK, J., *Velké dějiny...*, s. 174. Okupačním silám velela dvojice generálů J. Blaskowitz (v Čechách) a W. List (na Moravě). V rámci vojenské akce došlo k odzbrojení československé armády a výzbroj přejala německá branná moc. Pospíšily si i bezpečnostní orgány nacistického Německa (gestapo a Sicherheitsdienst) a už v prvních dnech počaly pacifikovat nepřátele.

⁶⁶ Pravděpodobným autorem výnosu byl Stuckart z říšského ministerstva vnitra. Srov. MARŠÁLEK, Pavel, *Protektorát Čechy a Morava: Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*, Praha 2002, s. 16.

řešil budoucí státoprávní uspořádání v českých zemích.⁶⁷ Samotný výnos obsahoval celkem 13 článků a vyšel ve Sbírce zákonů a nařízení pod č. 75/1939 (v částce 28 ze dne 17. 3. 1939). Norma stanovila, že nově zřízený Protektorát Čechy a Morava náleží k území Velkoněmecké říše a vstupuje pod její ochranu.⁶⁸ Říšskými občany se měli stát Němci, zatímco ostatním byla přiznána protektorátní „státní příslušnost“. Příznačné bylo, že se o Česích výnos vůbec nezmiňoval! Hlavou Protektorátu se stal tzv. státní prezident disponující důvěrou vůdce. Říšské zájmy zastupoval říšský protektor s velmi širokými pravomocemi.

České země se tak staly *de facto* i *de iure* integrální součástí Německé říše, v rámci níž tvořily zvláštní administrativní celek. Text výnosu se vyznačoval natolik vágními formulacemi, že mohl plně sloužit nacistickým zájmům. Míra autonomie zaručena nebyla a mohla být libovolně potlačována. Ve své podstatě se ani nejednalo o protektorát ve smyslu mezinárodního práva, ale o faktickou anexi cizího státního území.⁶⁹

Od obsazení českých zemí až do 15. dubna 1939 působila na území Protektorátu přechodná vojenská správa pod velením generálů Walthera von Brauchitsche, Johannese Blaskowitze a Wilhelma Lista. Vojenská administrativa však měla i svou civilní část, která podléhala říšskému ministerstvu vnitra. Šéfy civilní správy se stali Konrad Henlein v Praze a Josef Bürckel v Brně. V tomto období stále fungovala dosavadní Beranova pražská vláda. Atributy samostatného státu byly likvidovány postupně, nikoliv naráz – to se ostatně týkalo i prosazování německé

⁶⁷ Maršálek ve své práci uvádí, že nebylo do poslední chvíle jasné, jak bude s českými zeměmi naloženo. Existovalo totiž několik variant (např. oddělení Moravy od Čech). Srov. MARŠÁLEK, P., Protektorát..., s. 16–17.

⁶⁸ Čl. 1, Výnos Vůdce a říšského kancléře z 16. 3. 1939 o Protektorátu Čechy a Morava (75/1939 Sb. z. a n.).

⁶⁹ Reakce na německou okupaci a zřízení Protektorátu na sebe nenechaly dlouho čekat. Obyvatelstvo až na výjimky nepřijalo (čeští fašisté) nové poměry vůbec vlídně. Prezident Hácha s vládou však vybízel ke klidu, s novým stavem se vyrovnala i česká periodika. Na mezinárodní scéně došlo k převážně negativním ohlasům (SSSR, Velká Británie, Francie, USA, ale i Itálie!), ale vše zůstalo nanejvýš u protestních nót. Srov. MARŠÁLEK, P., Protektorát..., s. 21.

správy. Vojenská správa skončila nástupem Konstantina von Neuratha (1873–1956) do funkce říšského protektora.

Protektorát Čechy a Morava (*Protektorat Böhmen und Mähren*) zaujímal rozlohu přes 48 901 km² a na jeho území žilo odhadem asi 7,38 milionů obyvatel.⁷⁰ Kromě nejpočetnějších Čechů zde žila významná německá menšina, která tvořila v polovině roku 1940 zhruba 3 % celkové populace (odhadem asi 235 tisíc Němců).⁷¹ Největší zastoupení mělo německé obyvatelstvo v jazykových ostrovech na Jihlavsku, Brněnsku, Vyškovsku, Olomoucku, Českobudějovicku a v některých velkých městech jako Praha, Plzeň či Moravská Ostrava (tab. 5). Vedle toho se na území Protektorátu nacházelo několik malých a povětšinou izolovaných německých enkláv – Karlov (*Libinsdorf*) u Žďáru nad Sázavou,⁷² Dvorská (*Maxdorf*) u Brna⁷³ a v západních Čechách šlo o Líně (*Liehn*) a malé vesnice Ohučov (*Autschowa*) či Úborsko (*Auborsko*).⁷⁴ Zbytek německé populace byl víceméně rozptýlen v českojazyčném prostoru, přičemž zpravidla platilo, že se relativně početnější německé komunity soustředily ve městech (Kladno, Hradec Králové,

⁷⁰ Podle odhadu k 1. 1. 1940. NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-4/1161, Plocha a obyvatelstvo obvodů OLR podle politických a soudních okresů, 7. 10. 1940. K poslednímu sčítání lidu došlo v tehdejší ČSR v roce 1930. Údaje o zeměpisné rozloze se liší: Pro Protektorát se uváděla též plocha 48 959 km² [FOX, Robert – GRIEP, Kurt (Hrsg.), *Heimat und Welt: Teubners Erdkundliches Unterrichtswerk für höhere Schulen*, Band 5, Das deutsche Volk und sein Siedlungsraum in Mitteleuropa, 3. Auflage, Leipzig – Berlin 1941, s. 109]. V literatuře se však místy setkáme i s výměrou 49 363 km² [srov. KŘEN, J., *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 484].

⁷¹ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-2/83, Výkaz o počtu německých státních příslušníků a osob německé národnosti podle stavu k 1. 6. 1940. Dalšími menšinami byli například Židé nebo Slováci.

⁷² LOZOVIUK, P., „Jednou to padne samo.“ K historii etnického soupeření o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa, in: *Český lid*, sv. 89, 2002, č. 2, s. 105–124.

⁷³ BERANEK, F. J., *Neuzeitliche Deutschensiedlungen...*, s. 32.

⁷⁴ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-4/55, *Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes*, Band I, III. Tamtéž, sign. 109-2/84, Přehled německého obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava podle stavu ke dni 1. 3. 1940 – podle jednotlivých obcí, předloženo 18. 5. 1940.

Dvůr Králové nad Labem aj.).⁷⁵ V Protektorátu se užívaly dvě úřední řeči – němčina a čeština. Přes jasný nepoměr mezi oběma národnostmi stál německý jazyk pochopitelně na prvním místě.

Ačkoliv německá okupace trvala jen šest let, nelze říci, že by se jednalo o období strnulé, ať už z hlediska vývoje politického nebo správního.⁷⁶ Pro Protektorát byla příznačná dvojkolejnost správy, která spočívala v koexistenci okupačních a autonomních úřadů.⁷⁷ Protektorátní autonomie přitom navazovala na předokupační československou správu (prezident, vláda, okresní úřady, obecní samospráva). Říšská okupační administrativa však měla navrch a její úloha byla navíc stále posilována.

V čele německé okupační správy stál říšský protektor (*Reichsprotektor*) jmenovaný Hitlerem. Ten měl dohlížet na uskutečňování říšských zájmů a politické linie vytyčené Vůdcem a říšským kancléřem. Říšskému protektrovi měl v jeho úkolech pomáhat aparát Úřadu říšského protektora v Praze (*Behörde des Reichsprotektors*, čes. zkr. ÚŘP). Za dobu trvání Protektorátu se na tomto postu vystřídali dva muži: Konstantin von Neurath působící v letech 1939–1943 a Wilhelm Frick (1877–1946), který funkci vykonával v období let 1943–1945. Neurath byl ovšem už v září 1941 z funkce „dočasně“ odstaven (oficiálně ze zdravotních důvodů) a na jeho místo nastoupil šéf Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA) Reinhard Heydrich (1904–1942) jakožto zastupující říšský protektor (*stellvertretender Reichsprotektor*). Ten působil v čele protektorátu až do své smrti 4. června 1942, kdy podlehl zraněním, která utrpěl při atentátu. Až do Frickova nástupu „zastupoval“ Neuratha po Heydrichovi Kurt Daluege (1897–1946).

⁷⁵ Tamtéž, sign. 109–2/84, Přehled německého obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava podle stavu ke dni 1. 3. 1940 – podle jednotlivých obcí, předloženo 18. 5. 1940.

⁷⁶ Například Maršálek rozděluje dějiny Protektorátu do tří etap: na období neurathovské, heydrichovské a frankovské. MARŠÁLEK, P., *Protektorát...*, s. 201.

⁷⁷ Autor záměrně neuvádí výraz „česká autonomní správa“, protože do funkcí v protektorátních úřadech měli přístup vedle Čechů i Němci, kteří byli postupně čím dál více na místa v autonomní správě prosazováni. Blíže k autonomní správě, politickému systému a vývoji v Protektorátu např. MARŠÁLEK, P., *Protektorát...*, s. 57–74, 108–138.

Říšský protektor měl až do roku 1943 hlavní slovo v oblasti exekutivy (mohl vydávat svá vlastní nařízení, jakožto i měnit či rušit rozhodnutí protektorátní vlády).⁷⁸ Bylo mu rovněž svěřeno právo udělovat milosti.⁷⁹ Protektor se musel podřizovat říšským bezpečnostním orgánům a byl k němu přidělen zmocněnec branné moci podléhající vrchnímu velení armády (OKW). V ostatních oblastech byl však říšský protektor suverénem jakožto „vůdcův“ zástupce. ÚŘP disponoval dočasně i pobočkou v Brně. Protektorovi podléhal státní sekretář (*Staatssekretär*) a jemu podsekretář (*Unterstaatssekretär*).⁸⁰

V ÚŘP měla velký význam právě funkce státního tajemníka, kterou zastával po celou dobu trvání (do roku 1943, kdy došlo k zásadní změně v postavení ÚŘP) někdejší karlovarský knihkupec a exponent sudetoněmeckého hnutí Karl Hermann Frank. Kromě pozice státního tajemníka se Frank stal vyšším velitelem SS a policie v Protektorátu, čímž soustředil ve svých rukách obrovskou moc. Tak získal pozici „druhého muže“ Protektorátu, ale jeho ambice mířily ještě výš. Jako jeho blízký spolupracovník sloužil šéf jeho kanceláře Robert Gies (1904–1974). Podtajemníkem v ÚŘP byl jmenován Kurt von Burgsdorff (1886–1962), jenž Franka zastupoval ve všech oblastech s výjimkou bezpečnostní agendy.⁸¹

Nižší stupeň německé správy v Protektorátu zastávali tzv. vrchní zemští radové neboli oberlandráti (*Oberlandräte*, sg. *Oberlandrat*, OLR) spolu se svými úřady. Protektorát byl rozdělen do několika obvodů OLR, jejichž počet se v průběhu let měnil. Jeden obvod (*Oberlandratsbezirk*, OLB) přitom tvořil různý počet politických okresů. Nejednalo se však o úřady

⁷⁸ Zákonodárná moc v Protektorátu neexistovala. Závazné právní předpisy vydávaly pouze exekutivní orgány.

⁷⁹ Tato práva zmiňoval Hitlerův výnos z března 1939, ovšem další pravomoci a hlavně vztah k říšským i autonomním protektorátním orgánům definovala prováděcí nařízení vydaná ještě v roce 1939. Srov. MARŠÁLEK, P., *Protektorát...*, s. 48.

⁸⁰ Úřad se dělil do několika úseků: oddělení centrální správy (např. personální záležitosti), oddělení I pro potřeby správy, justice a školství, oddělení II pro hospodářství a finance, oddělení III pro dopravu a oddělení IV pro kulturní politiku. Vedle toho úřadu podléhali i velitelé bezpečnostní a pořádkové policie.

⁸¹ GEBHART, J. – KUKLÍK, J., *Velké dějiny...*, s. 187.

samosprávné, nýbrž o státní orgány. OLR se začaly tvořit živelně již během dočasné vojenské administrativy, ale teprve později získaly své právní zakotvení.⁸² V dubnu 1939 jich působilo 19,⁸³ později o dva méně, aby se v říjnu 1940 ustálil jejich počet na 15 (tab. 1).⁸⁴ V rámci této změny došlo i k některým úpravám hranic politických okresů. Sídla OLR zahrnovala větší města Protektorátu⁸⁵ a jejich obvody velmi vzdáleně připomínaly podobu dnešních krajů. Hlavní úkol těchto orgánů spočíval v dohledu na činnost autonomní správy (okresních úřadů, obecní samosprávy), nemohly však přímo suplovat její činnost. Přesto k tomu ale v některých agendách docházelo. Vedle toho vykonávaly OLR funkci prvoinstančních správních úřadů vůči německému obyvatelstvu.

Role NSDAP v německé okupační správě byla poměrně omezená. Území Protektorátu se po stranické linii dělilo mezi sousední stranické župy,⁸⁶ které zde vytvářely svá regionální („krajská vedení“, sg. *Kreisleitung*) a místní zastoupení (místní skupiny, *Ortsgruppen*). Jednotliví gauleiteri se snažili aktivně vstupovat do protektorátní politiky, což vyvolávalo spory s ÚŘP. V lednu 1940 byla proto zřízena „spojovací ústředna“ (styčná úřadovna) se sídlem v Praze (*Parteiverbindungsstelle beim Reichsprotektor*), která měla koordinovat stranickou politiku v Protektorátu. Vedoucím ústředny se stal dolnodunajský gauleiter Hugo Jury (1887–1945), jehož ale zastupoval Gustav Adolf Schulte-Schomburg (1902–1945). Součástí okupační správy byly samozřejmě i bezpečnostní složky, ať už se jednalo

⁸² MARŠÁLEK, P., *Protektorát...*, s. 53. Během vojenské správy vzniklo celkem 35 OLB, z toho v Čechách 23 a na Moravě 12. Tamtéž, s. 52.

⁸³ SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 1, inv. č. 15, Seznam OLR k 30. 4. 1939.

⁸⁴ NA Praha, ÚŘP–ST, sign. 109–2/28, Přehled o obvodech OLR podle nového členění z 1. 10. 1940.

⁸⁵ Oberlandráty sídlily v následujících městech: České Budějovice, Jičín (Mladá Boleslav), Kladno, Klatovy, Kolín, Hradec Králové, Pardubice, Plzeň, Praha, Tábor, Brno, Jihlava, Moravská Ostrava, Olomouc a Zlín. Přehled je v tab. 1.

⁸⁶ Větší severní polovina území spadala pod župu Sudetenland, jihozápadní Čechy (Plzeňsko) pod župu Bavorská východní marka (Bayerische Ostmark), jižní Čechy (Budějovicko) pod Hornodunajskou župu (Oberdonau) a jižní Morava (Brněnsko) pod Dolnodunajskou župu (Niederdonau).

o SS, pořádkovou policii (Orpo), kriminální policii (Kripo), bezpečnostní policii (Sipo), SD nebo gestapo. Sám K. H. Frank stál v čele jednotek SS v Čechách a na Moravě.

Protektorátní autonomii výrazně zasáhla správní reforma iniciovaná Heydrichem, jež proběhla v letech 1942–1943. Jejím cílem byla faktická likvidace dvojkolejnosti, která už pro nacisty nebyla výhodná. Kromě zeštíhlení a „odpolitizování“ autonomní správy reforma ještě více posílila postavení němečiny v úředním styku. Zavedení tzv. správy z příkazu Říše (*Reichsauftragsverwaltung*) se dotklo především okresních a zemských úřadů, které získaly i řadu dosavadních pravomocí OLR včetně otázky přiznávání německé státní příslušnosti. Funkce okresních hejtmanů zaujímali Němci, a kde to nebylo možné, zřizovala se „alespoň“ německá oddělení, popř. se „správa z příkazu Říše“ vykonávala prostřednictvím sousedních okresních úřadů pod vedením okupantů. Došlo tím k oslabení role OLR, kterých od 15. června 1942 existovalo pouze sedm (tab. 2): v Praze, Plzni, Českých Budějovicích, Hradci Králové, Brně, Jihlavě a Moravské Ostravě.⁸⁷ V sídelních městech zrušených OLR byly utvořeny úřady tzv. vedoucích okresních hejtmanů (*geschäftsführende Bezirkshauptmänner*) pro výkon některých přenesených pravomocí.⁸⁸ Vlastní oberlandráti začali být po reformě označováni jako „inspektoři říšského protektora (*Inspekteure des Reichsprotektors*)“,⁸⁹ kteří se těšili postavení na úrovni vedoucích oddělení v ÚŘP.⁹⁰ Došlo tak k omezení exekutivní role OLR, jež byla převedena

⁸⁷ Poslední změnou v počtu OLR bylo zrušení OLR v Praze k 1. 9. 1944. Jeho obvod se rozdělil mezi okolní OLR a hlavní město Prahu. NA Praha, NSM, sign. 110–1/6, Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu ve věci zrušení OLB Praha, 30. 7. 1944. Ještě před zmenšením počtu OLR se začátkem roku 1941 diskutovalo o různých variantách členění, uvažovalo se například o přizpůsobení OLB obvodům krajských vedení NSDAP. NA Praha, ÚŘP–ST, sign. 109–1/45, Návrh na přizpůsobení hranic obvodů OLR organizaci NSDAP, 20. 11. 1941. Přehled OLR k 15. 6. 1942, viz tab. 2.

⁸⁸ MARŠÁLEK, P., Protektorát..., s. 70.

⁸⁹ Po zřízení Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu se nazývali „inspektoři státního ministra“.

⁹⁰ MARŠÁLEK, P., Protektorát..., s. 70.

na zemské úřady a zmíněné vedoucí okresní úřady (záležitosti německé státní příslušnosti, židovského a nepřátelského majetku, zbraní, protiletecké ochrany, veřejné stavby aj.). OLR se proměnily v orgány čistě dozorčí, jež měly zajišťovat koordinaci mezi různými složkami.

Reforma byla dovršena v srpnu 1943, kdy ze své funkce odešel Daluge, který uvolnil místo novému řádnému protektorovi Wilhelmu Frickovi, dosavadnímu říšskému ministrovi vnitra. Zároveň se Frankovi svěřila nová funkce německého státního ministra pro Čechy a Moravu (NSM). Postavení říšského protektora se zúžila jen na plnění reprezentačních funkcí. Skutečnou moc měl v rukou Frank, pro něhož to znamenalo mocenský vrchol. Ministerstvo převzalo dosavadní strukturu ÚŘP.

V létě 1944 byl Protektorát prohlášen za „operační pásmo“. Od té doby začínala Frankova moc upadat, protože do vedoucích funkcí se dostali župní vedoucí NSDAP.⁹¹ Od února 1945 se pak staly části Protektorátu přímo bojovým územím, kde byli absolutními pány velitelé armádních skupin. Současně se připravovala evakuace německých obyvatel.

Frankova moc byla definitivně zlomena Hitlerovým rozkazem z noci z 25. na 26. dubna 1945, kdy veškerá reálná exekutiva v Protektorátu spočinula v rukou velitele skupiny armád „Střed“ Ferdinanda Schörnera (1892–1973). Navíc Frank ztratil i svou pozici vyššího velitele SS a policie, jež přešla na Richarda Hildebrandta (1897–1952).⁹² Frank se přesto snažil vyjednávat se západními mocnostmi a uvažoval o poklidném předání moci do rukou českých představitelů.⁹³ Tyto plány však zhatilo pražské povstání. Dne 8. května 1945 podepsal gen. Rudolf Toussaint (1891–1968) kapitulaci a o den později dorazila do Prahy Rudá armáda. Tím skončilo neslavné období Protektorátu Čechy a Morava.

⁹¹ Tamtéž, s. 86.

⁹² Tamtéž, s. 88. Viz též kapitola „Rasová politika pod lupou“.

⁹³ Byl to projekt tzv. Českomoravské republiky. Viz MARŠÁLEK, P., Protektorát..., s. 164.

Nacistická národnostní politika v Protektorátu, její východiska a problémy

Předpoklady pro pozdější definitivní germanizaci českých zemí utvářela od vzniku Protektorátu až do konce druhé světové války nacistická národnostní politika (*Volkstumspolitik*). Cílem německé správy v oblasti národnostní bylo „kvantitativní a kvalitativní posílení německého národa a probuzení vůle k říšskému občanství u neněmeckých částí obyvatelstva“.⁹⁴ Tato politika přitom sledovala dvě hlavní linie. V první řadě šlo o snahu získat co nejvíce osob pro německou národnost, dále pochopitelně o zvýhodňování německého živlu v Protektorátu a všeobíejající podporu německého „národního života“, jenž zahrnoval například školství, kulturu nebo hospodářství. Nacisté pro aktivní proněmeckou politiku v těchto sférách používali pojmu „národnostní práce“ (*Volkstumsarbeit*). Tato oblast národnostní politiky se tedy zaměřovala na etnické Němce (*Volkssdeutsche*) a podporu „němectví“ (*Deutschtumsarbeit*) jako takového,⁹⁵ jejíž součástí byla samozřejmě propagace nacistické ideologie, jež měla vést k naprosté nacifikaci protektorátních Němců a „zglajchšaltování“ jejich veřejného života.

Naproti tomu druhá linie národnostní politiky se zaměřovala proti Čechům. Nejprve šlo o jejich odstavení od politické moci, a to i na nižších úrovních, omezování jazykových, hospodářských a kulturních práv. Český živel měl být všestranně marginalizován. Lze tak říci, že ve všem, v čem byli Němci protežováni, čekalo Čechy naopak jen omezování. Důležitý úkol tohoto směru národnostní politiky pak spočíval v postupném poněmčování té části Čechů, která se k tomu stavěla ochotně a zároveň toho byla „schopná“ z hlediska nacistické rasové ideologie.

⁹⁴ MZA Brno, ŘP – služebna Brno (B 251), kar 1, inv. č. 22, „Volkstumspolitik im Lande Mähren“, příloha k měsíční zprávě OLR Brno za měsíc srpen 1940, pag. 9–10.

⁹⁵ K problémům nacistické národnostní politiky ve vztahu k protektorátním Němcům viz např.: NĚMEC, Petr, Die Lage der deutschen Nationalität im Protektorat Böhmen und Mähren unter dem Aspekt der „Eindeutschung“ dieses Gebiets, in: *Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, Bd. 32, Heft 1, 1991, s. 39–59.

Obyvatelé Protektorátu si tedy nebyli rovni. Hitlerův výnos z 16. března 1939 je rozdělil na protektorátní příslušníky a německé státní příslušníky. Německá státní příslušnost byla deklarativně přisouzena všem osobám německé národnosti.⁹⁶ Češi společně s ostatními národnostmi se stali protektorátními příslušníky, což představovalo status jakéhosi „občanství“ druhého řádu. Zatímco německou státní příslušnost mohli získat teoreticky pouze Němci, protektorátní příslušnost byla *de iure* etnicky neutrální kategorií.⁹⁷ Vedle toho tu pak existovalo obyvatelstvo třetí kategorie, kterou tvořili Židé nebo Romové. Tato skupina byla silně ostrakizována a podléhala protižidovské (resp. „proticikánské“) legislativě.

Pokud se budeme držet striktně textu Hitlerova výnosu, musíme dojít k závěru, že se německá státní příslušnost udělovala jaksi automaticky všem Němcům. Právě v tom byl však háček: *Koho považovat za Němce?* Automatický nárok na německou státní příslušnost, potažmo říšské občanství, se vztahoval pouze na bývalé členy Sudetoněmecké strany a *Heimabundu*, kteří svou předchozí politickou aktivitou své „němectví“ už jasně prokázali. Všichni ostatní se museli k německé národnosti nejprve přihlásit a zažádat o německou státní příslušnost.⁹⁸ Směrnice říšského ministerstva vnitra ze dne

⁹⁶ Čl. 2, odst. 1 výnosu Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera o zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Proceduru získávání německého občanství v Protektorátu upřesnilo nařízení z dubna 1939 – *Verordnung über den Erwerb der deutschen Staatsangehörigkeit durch frühere tschecho-slowakische Staatsangehörige deutscher Volkszugehörigkeit*, 20. April 1939, RGBl. I, 1939, S. 815. K problematice udělování německého občanství v období vlády nacistů viz EMMERT, František, *Právní institut tzv. říšskoněmeckého občanství v expanzivní a rasistické politice nacistického Německa v letech 1939–1945*, in: *Moderní dějiny*, roč. 22, č. 2, 2014, s. 141–153.

⁹⁷ Na to poukázal už Emil Sobota. SOBOTA, E., c. d., s. 126.

⁹⁸ MZA Brno, Zemský prezident Brno, správa z příkazu říše (B 252), kar 20, sign. 103, Směrnice říšského ministerstva vnitra k německé státní příslušnosti v Protektorátu Čechy a Morava, 29. 3. 1939, pag. 4. Tuto proceduru pak upřesnila směrnice říšského ministerstva vnitra ze dne 22. 6. 1939. Tamtéž, Směrnice říšského ministerstva vnitra k německé státní příslušnosti v Protektorátu Čechy a Morava, 22. 6. 1939. Přesto si německé úřady s podporou místních funkcionářů NSDAP vyhotovovaly seznamy osob, které považovaly za etnické Němce. Těm pak mohla být přihláška k německé státní příslušnosti prakticky vnučena. Srov. Tamtéž, sign. 120, Seznam osob, pro které přichází v úvahu pozdější získání německého občanství, nedat.

29. března 1939 doslova uvádí: „Německé národní příslušnosti je ten, kdo se sám přihlásí jako příslušník německého národa, pokud toto přihlášení potvrzují určité skutečnosti jako jazyk, výchova, kultura atd.“⁹⁹ Uchazeč musel prokázat, že byl „žádoucím populačním přírůstkem“ (*erwünschter Bevölkerungszuwachs*).¹⁰⁰ K německé národnosti, resp. státní příslušnosti, se mohla přihlásit osoba částečně, nebo dokonce čistě českého původu.¹⁰¹

K německé národnosti se naopak nemohli hlásit Židé,¹⁰² třebaže se sami identifikovali jako Němci. Ani tato směrnice však zcela jasně neodpověděla na otázku, kdo se mohl za Němce považovat. Jak tedy zajistit, aby se německými státními příslušníky staly skutečně osoby národnosti německé? Na rozdíl od Sudet, kde získali německou státní příslušnost i lidé české národnosti, v Protektorátu nacisté zřídili neplnohodnotný institut protektorátní příslušnosti. Situaci navíc komplikovala značná promíšenost obyvatelstva; česko-německé smíšené rodiny nebyly totiž vůbec výjimkou. Existovala tu rovněž národnostně nevyhraněná mezivrstva (*Zwischenschicht*), o níž Bryant píše jako o „obojživelnících“ (angl. *amphibians*).¹⁰³

Zájemce o získání německé státní příslušnosti se musel přihlásit u příslušného oberlandrátu, který jeho žádost posoudil a sepsal rozhodnutí o vydání, či nevydání příslušných dokladů. Uchazeč vyplnil dotazník ke zjištění příslušnosti k německé národnosti (*Fragebogen zur Feststellung der deutschen Volkszugehörigkeit*; obr. 1), který obsahoval dotazy mj. na státní

⁹⁹ MZA Brno, Zemský prezident Brno, správa z příkazu říše (B 252), kar 20, sign. 103, Směrnice říšského ministerstva vnitra k německé státní příslušnosti v Protektorátu Čechy a Morava, 29. 3. 1939. Viz též BRANDES, D., Češi..., s. 191.

¹⁰⁰ MZA Brno, Zemský prezident Brno, správa z příkazu říše (B 252), kar 20, sign. 103, Směrnice říšského ministerstva vnitra k německé státní příslušnosti v Protektorátu Čechy a Morava, 29. 3. 1939.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž. Kromě Židů se nemohli k německé státní příslušnosti hlásit Romové (Cikáni) a příslušníci mimoevropských ras. Rovněž tak (židovští) míšenci nebyli považováni za „žádoucí populační přírůstek“. Židovští míšenci mohli dostat výjimku teprve tehdy, pokud měli „zvláštní zásluhy“ v boji za „německou věc“. Tato výjimka mohla být udělována hlavně míšencům druhého stupně (s jedním židovským prarodičem).

¹⁰³ BRYANT, C., *Prague in Black...*, s. 74.

Fragebogen
zur
Feststellung der deutschen Volkszugehörigkeit
(innerhalb längstens 2 Wochen zu beantworten)

1 { Familienname (Zuname) Löhler yabovaru Hnflík
Rufname (Vorname) Joséfa

2 { Familienstand: ledig, verheiratet, verwitwet, geschieden (nicht Zutreffendes streichen)
verheiratet mit Franz Löhler geborene
geb. am 4. III. 1913 in Pendek

3 { Geburtsjahr: 1915
Geburtsort: 26. III. v.
Geburtsort: Pitkov ✓
Politischer Bezirk: Pardubitz Gerichtsbezirk: Pardubitz

4 { Wohnort und Anschrift am 16. 6. 1939: Pitkov 400
Politischer Bezirk: Pardubitz Gerichtsbezirk: Pardubitz

5 { Heimatunfähig am 10. 10. 1938 nach: Maschau
Politischer Bezirk: Podusan Gerichtsbezirk: Podusan

6 { Staatsangehörigkeit
a) vor dem 15. 3. 1939: tschecho-slowakisch
b) vor 1919: _____

7 Beruf: Arbeiterin

Obr. 1: Přihláška k německé národnosti v Protektorátu.
(SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 7.)

příslušnost před 15. březnem 1939 a před rokem 1919, mateřskou řeč, znalost dalších řečí, službu v armádě, angažovanost ve spolcích, národnost manžela či manželky nebo vztah k „němectví“. Součástí tiskopisu bylo i čestné prohlášení o árijském původu v duchu norimberských zákonů.¹⁰⁴ Formulář uzavírala deklarace o přihlášení k německému národu: *Ich versichere, daß ich mich zum deutschen Volkstum bekenne*. Oberlandrát pak

¹⁰⁴ ZA Opava, OLR Moravská Ostrava, kar 14, formuláře k určení německé národnosti.

požádal státní zastupitelství o výpis z trestního rejstříku a po přezkoumání všech dalších skutečností vydal rozhodnutí o přiznání, či nepřiznání německé státní příslušnosti.¹⁰⁵

Důvodem pro zamítnutí žádosti mohlo být například neprokázání vztahu k „němectví“ nebo že se u žadatele nepotvrdil německý původ. Tyto žádosti se však posuzovaly značně subjektivně, bez jakýchkoli objektivních hodnotících kritérií. To ostatně dokládá rozdílný přístup jednotlivých oberlandrátů: zatímco například v Olomouci, Brně či Jihlavě uspělo téměř 90 % uchazečů, v Praze už „jen“ 60 % a v Pardubicích úředníci vyhověli dokonce méně než polovině uchazečů.¹⁰⁶ Brandes pak poukazuje na případ v Jindřichově Hradci (*Neuhaus*), kde bylo díky agilnímu vládnímu komisaři Antonu Böhmovi (1893–1946) „přivedeno“ k německé národnosti na 2500 lidí!¹⁰⁷ Jednalo se přitom převážně o osoby údajně německého původu, které ani neovládaly němčinu.¹⁰⁸ Lze pokládat za zajímavé, že benevolentněji přistupovali k národnostním otázkám úředníci v německých jazykových ostrovech či jiných „zájmových oblastech“. Přesto tuto praxi – konkrétně právě v Jindřichově Hradci – podrobil kritice jihlavský oberlandrát Eugen Fiechtner (1908–1988): „Česky mluvící říšští občané by podle mého názoru neměli existovat.“¹⁰⁹ Vysvětlit to můžeme tak, že právě tady bylo třeba získat co nejvíce osob pro německou národnost, aby se jejich postavení stalo co nejsilnějším vůči místnímu českému obyvatelstvu – šlo tedy o jakési „upevňování“ pozic.

¹⁰⁵ SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 7, inv. č. 83, Žádost o výpis z trestního rejstříku, Josefa Zirkler, 8. 1. 1940.

¹⁰⁶ BRYANT, C., *Prague in Black...*, s. 74.

¹⁰⁷ BRANDES, D., *Češi...*, s. 190. Podrobněji k tomu: NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-5/90, Anton Böhm: „Aufbauch der deutschen Volksgruppe in Neuhaus seit der Gründung des Protektorats“, [1941].

¹⁰⁸ Böhm píše doslova o „*Rückvolkung*“, tedy zpětném „ponárodnění“. NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-5/90, Anton Böhm: „Aufbauch der deutschen Volksgruppe in Neuhaus seit der Gründung des Protektorats“, [1941].

¹⁰⁹ MZA Brno, ÚŘP – služebna Brno, kar 4, inv. č. 58, Oberlandrát v Jihlavě – „Deutschumsprogramm für das Jahr 1941“, 14. 12. 1940, fol. 2–3.

Řada lidí, dosud známých jako Němci, se stavěla k možnosti získat německou státní příslušnost značně váhavě, ať už z ideologických důvodů či oportunismu – vyhnutí se vojenské službě.¹¹⁰ Našli se dokonce i tací, kteří se pokoušeli obejít povolávací rozkaz tím, že své žádosti o německou příslušnost brali zpět a usilovali o navrácení protektorátní příslušnosti.¹¹¹ Takové snahy se však zásadně nesetkávaly s úspěchem, neboť pozitivní rozhodnutí o německé státní příslušnosti se považovalo za nezvratné.¹¹² Někteří „potenciální“ Němci se nicméně velice obávali nepřijemnosti ze strany svých českých sousedů.¹¹³

Registrace Němců se protahovala a musela být prodloužena. Vždyť do konce prvního válečného měsíce (září 1939) se přihlásilo k německé národnosti pouze asi 187 450 lidí.¹¹⁴ Po vítězném tažení na západě se situace zlepšila a přibýlo dalších téměř 50 000 zájemců.¹¹⁵ K 1. listopadu 1940 evidovaly úřady 261 524 přihlášek k německé národnosti (tab. 3),¹¹⁶ což představovalo asi 3,5 % obyvatel Protektorátu.¹¹⁷ Tím se však, zdá se,

¹¹⁰ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-4/33, Zpráva SD o německých příslušnících, kteří se hlásili k české národnosti, aby se vyhnuli vojenské službě, 1. 8. 1941.

¹¹¹ SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 7, inv. č. 80, Periodická zpráva OLR Pardubice ze dne 29. 1. 1940.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-2/77, Stav německého obyvatelstva v Protektorátu k 30. 9. 1939.

¹¹⁵ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-2-83, Stav německého obyvatelstva v Protektorátu k 1. 6. 1940.

¹¹⁶ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-4/1066, Stav německého obyvatelstva v Protektorátu k 1. 11. 1940. V německé učebnici zeměpisu pro „vyšší školy“ se uváděl počet německých obyvatel ve výši 350 000. Srov. FOX, R. – GRIEP, K. (Hrsg.), Heimat und Volk..., s. 107.

¹¹⁷ Na základě úředního tisku *Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes* z roku 1941 byly přepočítány výsledky ze sčítání lidu z let 1880–1930 na protektorátním území. Z těchto údajů tak lze zjistit, jaký se vyvíjel poměr zdejšího německého obyvatelstva. Zatímco podíl Němců na protektorátním území dle sčítání lidu v letech 1880, 1890, 1900 a 1910 přesahoval 5 % (vrchol v roce 1910 – 5,582 %) – v letech 1890 až 1910 dokonce přesáhl počet osob hlásících se k německé národnosti 300 000,

možnosti získávání německých soukmenovců téměř vyčerpaly. Důvodů k tomu bylo hned několik:

Jednak tu byl problém konjunkturalistů ze strany Čechů, kteří se s cílem vylepšit svůj sociální status (a zvláště pak po vítězství třetí říše nad Francií) začali houfněji hlásit k německé národnosti,¹¹⁸ na straně druhé se okupační úřady potýkaly se zoufalým nedostatkem Němců. Nacistická národnostní politika se tak pod tímto dvojím tlakem rozpoltila. Bylo potřeba získat co nejvíce lidí pro německou národnost, ale o německé občanství se ucházeli lidé z nacistického pohledu „nežádoucí“. A nejednalo se jen o tzv. nové Němce (např. z řad některých kolaborantů¹¹⁹), kteří dokonale neovládali německý jazyk,¹²⁰ ale stávalo se, že o státní příslušnost usilovali také asociálové, kriminálníci, ba dokonce „cikáni“.¹²¹ Pražské okupační úřady proto musely vyvíjet tlak na výběr těch nejkvalitnějších uchazečů.

Dalším zásadním problémem národnostní politiky byla situace vlastních protektorátních Němců. Mnoho z nich totiž žilo ve smíšených rodinách s osobami české národnosti, což se často týkalo tzv. rozptýlených Němců

ve dvou censech provedených v období první republiky (roky 1921 a 1930) poklesl na 3,4 %. Nutno však dodat, že do roku 1918 se k německé obcovací řeči (nesčítala se „národnost“ jako taková) hlásili ve velké míře i Židé. Zpracováno podle *Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes*, 1941 (NA Praha, ÚRP–ST, sign. 109–4/55).

¹¹⁸ SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 7, inv. č. 80, Periodická zpráva OLR Pardubice ze dne 20. 8. 1940.

¹¹⁹ BRANDES, D., Češi..., s. 190. Denní zpráva tajné státní policie v Praze, 23. VI. 1941, in: ČELOVSKÝ, B., So oder so..., s. 286–289. Řada z těchto „Němců“ měla navíc česká příjmení. Nařízení Úřadu říšského protektora jim proto umožnilo si své jméno prostřednictvím oberlandrátu poněmčít. Existovalo přitom několik způsobů. Příjmení jako Šmíd nebo Novák se poněmčovalo jako Schmied či Nowak (dále např. Hudetschek místo Hudeček nebo Horschizki místo Hořícký). Další možností bylo najít v matrikách případné německé jméno předků a použít jej (včetně německých předků manželky). V neposlední řadě se nabízel německý překlad dosavadního českého jména (např. místo Mlynář – Müller). SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 7, inv. č. 82.

¹²⁰ Zpráva SD za březen až duben 1940, NA Praha, [online], dostupný z WWW: <<http://web.nacr.cz/sd/>>.

¹²¹ BRANDES, D., Češi..., s. 190. Zpráva SD za červen 1940, NA Praha, [online], dostupný z WWW: <<http://web.nacr.cz/sd/>>.

(*Streudeutsche*), jejichž situaci rozebírala zpráva RSHA z ledna 1941: „Tito Němci žijí často v tísnivém českém národním prostředí a jsou v prvé řadě vystaveni stálému českému teroru a bojkotu. Zprávy zdůrazňují, že biologická situace těchto rozptýlených Němců je i dnes silně ohrožena. Místy jde o povážlivé stárnutí obyvatelstva. Navíc se k tomu řadí otázka smíšených manželství, která je v čistě českém prostředí zvláště nebezpečná a skoro vždy dopadne ve prospěch Čechů.“¹²² Smíšeným manželstvím byla do značné míry kladena „vina“ za „nepřesvědčivou kvalitu“ protektorátního německého obyvatelstva, jak uvádí i jedno hlášení SD z jara 1940: „Otázka německo-českých smíšených sňatků představuje pro substanci etnických Němců nebezpečí. Ve většině případů je žena české národnosti. I přes docházku dětí do německých škol, existují pochyby, zda není dítě vychováváno v rodině jen česky, kromě [německého – pozn. R. N.] otce totiž rodinní příslušníci hovoří německy méně plynule než česky.“¹²³ Někteří protektorátní Němci se navíc stávali nejen členy nacistických organizací (NSDAP či SA), ale zároveň i českého Národního souručenství.¹²⁴ Olomoucký oberlandrát Marius Molsen (1899–1971) ve své zprávě z jara 1940 uvádí, že v oblastech „rozptýleného německví“ byli Němci ve velké míře smíseni s Čechy, např. manželky příslušníků SA byly ze 70 až 80 % Češky, které neuměly německy a vedly výchovu svých dětí v českém duchu...¹²⁵

Smíšené sňatky však představovaly „biologickou nutnost“. Historik Král dokonce poukázal na to, že u těch Němců, kteří se s Čechy nestýkali, se vyskytovaly i případy degenerace, jelikož sňatky uzavírali mezi sebou lidé z téhož úzkého okruhu.¹²⁶ Znamky příbuzenského křížení (*Inzucht*)

¹²² Meldung RSHA II, 9. I. 1941, in: ČELOVSKÝ, B., *So oder so...*, s. 280.

¹²³ Zpráva SD za březen až duben 1940, NA Praha, [online], dostupný z WWW: <<http://web.nacr.cz/sd/>>.

¹²⁴ Zpráva SD za červen 1940, NA Praha, [online], dostupný z WWW: <<http://web.nacr.cz/sd/>>.

¹²⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, OLR Olomouc, kar 5, Situační zpráva OLR Olomouc za duben 1940, 2. 5. 1940, pag. 7–8.

¹²⁶ KRÁL, V., *Zločiny...*, s. 388.

se prý objevily u německého obyvatelstva na Vyškovsku a Jihlavsku.¹²⁷ U rozptýlených Němců v okolí Jihlavy se měla projevovat „dekadence“ spolu s různými očními vadami včetně šilhání.¹²⁸ Naopak na Olomoucku a Prostějovsku nebyly známky příbuzenského křížení pozorovány.¹²⁹ Za příznivější situaci v olomouckém regionu údajně stály přirozené vazby na Sudety. Prostějovští Němci se pak následkům biologické izolace „bránili“ právě „míšením“ s českým obyvatelstvem.¹³⁰ V očích nacistů však smíšené sňatky rozhodně nepředstavovaly ideální řešení demografické (potažmo i genetické) situace. Aby se se mohli protektorátní Němci nežádoucím česko-německým svazkům vyhnout a zároveň se nevystavovat riziku degenerace potomstva, bylo začátkem roku 1941 navrženo zřídit sňatkové zprostředkovatelny.¹³¹ Tyto instituce měly vyřešit situaci těch protektorátních Němců, kteří si nemohli najít německého partnera či partnerku.¹³² Zprostředkovatelny přitom mohly být buď veřejné, nebo soukromé s úředním dohledem.¹³³

Demografické problémy zůstaly zvláště palčivé v „národnostních ostrovech“. Celková situace „němectví“ v Protektorátu nebyla vůbec dobrá a hrozilo dokonce další oslabování (tab. 4). Praha se sice k těmto „ostrovům“ nepočítala, ale jednalo se o město s velmi významnou německou menšinou. Zatímco v roce 1880 se hlásilo 13,5 % Pražanů k německému jazyku, v roce 1940 se podíl pražských Němců odhadoval už jen na 2,6 %.

¹²⁷ MZA Brno, ŘP – služebna Brno (B 251), kar 1, inv. č. 25, ÚŘP své služebně a oberlandrátům na Moravě o situaci němectví v Protektorátu, 19. 9. 1942.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ MZA Brno, ŘP – služebna Brno (B 251), kar 1, inv. č. 25, Oberlandrát v Olomouci ÚŘP v Praze a Brně, 30. 10. 1940.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ NA Praha, ÚŘP–ST, sign. 109–4/970, SD Praha K. H. Frankovi a F. Fischerovi, 18. 2. 1941.

¹³² Tamtéž.

¹³³ NA Praha, ÚŘP–ST, sign. 109–4/970, OLR v Jičíně ÚŘP o problematice zprostředkovatelen sňatků, 10. 2. 1941. Jičínský oberlandrát dokonce navrhl zvážit, zda by se úkolu při zprostředkování sňatků nemohl ujmout Hlavní rasový a osídlovací úřad SS. Viz kapitola „Rasová selekce v praxi“.

Největší relativní zastoupení německého obyvatelstva bylo vykazováno na Jihlavsku a v Jihlavě samotné. Většinu si jihlavští Němci „udrželi“ až do sčítání lidu v roce 1910, při dalším censu v roce 1921 však o svou majoritu přišli. Podobný pokles byl patrný ve všech ostatních jazykových ostrovech – na Budějovicku, Brněnsku, Olomoucku i Vyškovsku (viz tab. 5).¹³⁴ Bezprostřední zánik pak hrozil malým německým enklávám, jakou byl například Karlov-Libinsdorf na Vysočině, o jehož situaci napsal jihlavský oberlandrát Fiechtner v roce 1940 se značným despektem toto: „Tam žijící německo je značně chabé a působí biologicky chřadnoucím dojmem.“¹³⁵ Německému živlu se tak v Protektorátu vyloženě nedařilo. Oslnivá nebyla ostatně ani jeho porodnost. Od srpna 1939 do prosince 1941 přibýlo přirozeným způsobem 2386 Němců, německá populace se tak zvětšila o zhruba 2 % oproti stavu z roku 1939 (svůj podíl na tom však měli i lidé, kteří se k „německví“ nově přihlásili).¹³⁶

Nacisté neutěšený stav jazykových ostrovů (tab. 5) přičítali „násilnému“ počesťování (resp. českému přistěhovalectví), ale také „biologické slabosti“ izolovaných německojazyčných populací. Německé obyvatelstvo Protektorátu bylo jednoduše přestárlé.¹³⁷ Strach z postupného zániku „německých ostrovů“ vedl Neuratha, aby v roce 1941 poslal Hitlerovi protest proti plánované stavbě továrny na letecké motory v Českých Budějovicích, což by podle něj znamenalo nejen přistěhování kolem 12 000 českých dělníků, ale

¹³⁴ Na druhé straně docházelo k posilování českého živlu v odstoupených sudetoněmeckých oblastech – významná česká menšina žila podle údajů z roku 1930 v Liberci, Ústí nad Labem a především v Opavě, kde v té době podíl Čechů tvořil téměř polovinu obyvatelstva! Zde uváděné hodnoty byly vypočítány ze statistických výkazů *Mitteilungen des Statistischen Zentralamtes*, 1941 (NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-4/55) a evidenčního výkazu o počtu etnických Němců v Protektorátu podle stavu k 1. 3. 1940 (NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-2/84).

¹³⁵ MZA Brno, ŘP – služebna Brno, kar 4, inv. č. 58, Oberlandrát Jihlava – „Deutschumsprogramm für das Jahr 1941“, 14. 12. 1940, pag. 3.

¹³⁶ Vypočteno z údajů z výkazů o pohybech obyvatelstva německé národnosti za srpen až prosinec 1939, za rok 1940 a 1941 (NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-4/29, 109-4/30, 109-2/83).

¹³⁷ MZA Brno, ŘP – služebna Brno (B 251), kar 1, inv. č. 22, „Volkstumspolitik im Lande Mähren“, příloha k měsíční zprávě OLR Brno za měsíc srpen 1940, pag. 12.

„připočteme-li rodinné příslušníky, přírůstek nějakých 50 000 Čechů. Tím by bylo město pro německo ztraceno...“¹³⁸ Hitler mu vyhověl a Lammers zaslal Göringovi žádost o umístění továrny tam, „kde by nehrála v národnostní práci rozhodující úlohu“.¹³⁹

Politika získávání lidí pro německou národnost skončila spíše neúspěchem. I přes jistou vstřícnost některých oberlandrátů nedošlo k výraznějšímu navýšení německé populace v Protektorátu, do „německé pospolitosti“ se navíc dostávali lidé „pochybného charakteru“. Během roku 1940 se diskutovala otázka úpravy procedury zpracování žádostí o německou státní příslušnost. Zdá se, že přeci jen měly centrální okupační úřady větší zájem o kvalitu uchazečů než o jejich kvantitu. ÚŘP proto nařídil, aby se žadatelé posuzovali podle „morálního hlediska, osobních zásluh, rasových charakteristik a německé krve“.¹⁴⁰ Se stejnou iniciativou přispěchala i krajská vedení NSDAP v Protektorátu, která se na hodnocení žádostí rovněž podílela.

V srpnu 1940 pak brněnský oberlandrát Eberhard Westerkamp (1903–1980) navrhl, aby se národnostní příslušnost žadatelů neurčovala podle individuální deklarace, ale podle původu jeho rodičů či prarodičů, a to na základě sčítacích archů z let 1870–1910.¹⁴¹ Tento návrh se však v praxi neuplatnil. Přesto však existovala možnost, aby uchazeči o získání německé státní příslušnosti prokazovali svůj původ prostřednictvím operátů ze sčítání lidu z roku 1930. Archiv ministerstva vnitra v Praze tak mohl

¹³⁸ Dopis Neuratha Hitlerovi o poněmčení města Budějovic, 10. V. 1941, in: ČELOVSKÝ, B., *So oder so...*, s. 285.

¹³⁹ Dopis státního sekretáře v Říšském kancléřství Lammerse H. Göringovi o poněmčení města Budějovic, 1. VI. 1941, in: ČELOVSKÝ, B., *So oder so...*, s. 287.

¹⁴⁰ BRYANT, C., *Prague in Black...*, s. 74.

¹⁴¹ MZA Brno, ŘP – služebna Brno (B 251), kar 1, inv. č. 22, „Volkstumspolitik im Lande Mähren“, příloha k měsíční zprávě OLR Brno za měsíc srpen 1940, pag. 39–40. Sám Westerkamp přitom přiznal, že se Češi a Němci od sebe prakticky nelišili vnějšími rasovými znaky a národnost nešlo příliš vymezit „objektivními“ znaky. Jako jedinou možnost proto navrhl právě genealogický původ, přičemž měl žadatel v „pochybných“ případech doložit německý původ až do úrovně prarodičů. Takový postup pak připomínal princip norimberských zákonů.

na základě žádosti vydat potvrzení o udané národnosti.¹⁴² Tento způsob ovšem s sebou přinesl určité nesnáze, protože například Židé se v českých zemích často na základě mateřského jazyka hlásili k Němcům.¹⁴³

V téže době vydala strana nové dotazníky, které měly zjišťovat skutečnost, zda uchazeč představuje, nebo nepředstavuje skutečně „žádoucí přírůstek obyvatelstva“. ¹⁴⁴ Formulář měla vyplňovat místní organizace (*Ortsgruppe*) NSDAP.¹⁴⁵ K původním čtyřem základním kritériím (původ, vzdělání, jazykové znalosti a politické postoje) přibyla další dvě: charakterové vlastnosti a přítomnost rasových znaků poukazujících na „žádoucí přírůstek“. Vyvstal zde tedy požadavek, aby byli uchazeči posuzováni dle rasových měřítek. Potíže však způsobovala neexistence relevantních a „objektivních“ rasových kritérií, takže se opět rozhodovalo *ad hoc*. Regulační opatření se tak minulo účinkem. Zřejmě z toho důvodu bylo na podzim 1940 až do konce roku vyhlášeno moratorium na přijímání dalších žádostí o přiznání německé státní příslušnosti.¹⁴⁶ Během této doby se měla přesně vymezit a sjednotit pravidla posuzování „kvality“ uchazečů. To se však nepovedlo, a tak bylo v lednu 1941 navrženo prodloužení moratoria, přičemž se počítalo s výjimkami pro „zvláště cenné žadatele“ (*besonders wertvolle Bewerber*).¹⁴⁷ Nadále tak platilo, že osoby české národnosti neměly být „obecně a bezvýhradně vyloučeny“ z možnosti nabytí německé

¹⁴² NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109–11/75, Archiv ministerstva vnitra – potvrzení o národnosti, 23. 9. 1942.

¹⁴³ Navíc byly zdokumentovány případy, kdy došlo k falšování sčítacích archů ze strany sčítacích komisařů. Tamtéž, sign. 109–7/54, Policejní ředitel v Moravské Ostravě oberlandrátovi v Moravské Ostravě ve věci falšování sčítacích operátů, 4. 10. 1940.

¹⁴⁴ Srov. SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 2, inv. č. 26, Opatření krajského vedoucího NSDAP v Hradci Králové č. 2/40 ze dne 19. 8. 1940.

¹⁴⁵ SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 2, inv. č. 26, Tiskopis formuláře k žádostem o uzavření smíšeného sňatku.

¹⁴⁶ SOA Zámorsk, OLR Pardubice, kar 3, inv. č. 32, Zápis z jednání oberlandrátů v Praze, 9. 1. 1941.

¹⁴⁷ Tamtéž.

státní příslušnosti, neboť by se tak „ztížilo, pokud ne dokonce znemožnilo, poněmčení rasově cenných příslušníků cizí národnosti“.¹⁴⁸

Regulace měla postihnout i smíšené sňatky. Tyto svazky totiž v zásadě umožňovaly, aby žena neněmecké národnosti získala německé občanství. Z hlediska nacistické rasové ideologie tak hrozilo, že se do německého společenství budou tímto způsobem dostávat i osoby rasově „nežádoucí“. Kromě toho se věřilo, že česká matka nepovede děti k „němectví“. Legální podklad pro regulaci smíšených sňatků představovalo prováděcí nařízení říšského ministra vnitra a ministra spravedlnosti ke sňatkovému zákonu z 29. října 1940.¹⁴⁹ Podle § 1, odst. 2 tohoto nařízení povolovaly tyto sňatky v Protektorátu oberlandráty – stejně jako v případě žádostí o přiznání německého občanství. Tím byl dán předpoklad pro pozdější zdravotní a rasové posuzování žádostí o uzavření smíšených sňatků. Ještě v listopadu 1940 padlo rozhodnutí o tom, že by měly být tyto sňatky posuzovány z hlediska rasy a genetického zdraví.¹⁵⁰ Během prosince 1940 pak probíhaly rozhovory mezi ÚŘP zastoupeným Ferdinandem Fischerem a říšským ministerstvem vnitra o podobě regulace smíšených sňatků.¹⁵¹ Jednání vedla k předložení návrhu společné směrnice, který podrobně upravoval nařízení ke sňatkovému zákonu z konce října. Smyslem připravovaného normativu bylo zabránit „rasově nežádoucím českým elementům“ proniknout do německého národa prostřednictvím sňatků, a naopak umožnit přísun „rasově žádoucích prvků“.¹⁵² Definitivní podoba řešení otázky uzavírání smíšených sňatků se však doladila až v následujícím roce.

¹⁴⁸ MZA Brno, Zemský prezident Brno, správa z příkazu říše (B 252), kar 20, sign. 103, ÚŘP moravské služebně a všem oberlandrátům, 21. 6. 1941, pod. Fuchs.

¹⁴⁹ Dritte Verordnung zur Durchführung und Ergänzung des Ehegesetzes, 29. 10. 1940, RGBl. I, 1940, S. 1488.

¹⁵⁰ SOA Zámorsk, OLR Hradec Králové, kar 1, inv. č. 3, Dálnopis Úřadu říšského protektora moravské služebně z 16. 11. 1940.

¹⁵¹ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-4/970, Velitel bezpečnostní policie a SD K. H. Frankovi, 17. 12. 1940.

¹⁵² Tamtéž, Gemeinsamer Runderlass des Reichsministeriums des Innern und des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren – Eheschliessungen von deutschen Staatsangehörigen mit Protektoratsangehörigen, Dezember 1940.

Zásadním předpokladem pro úspěšnou germanizaci bylo zajištění německé převahy v protektorátní administrativě. Ta se projevovala i symbolicky v souvislosti s nacistickou veřejným životem – například umisťováním říšských symbolů spolu s protektorátními, vyvěšováním obrazů Adolfa Hitlera, ale i užíváním „německého pozdravu“ vrcholnými protektorátními představiteli.¹⁵³

Němci nejprve postupně, po nástupu Heydricha již zcela systematicky, pronikali do protektorátních autonomních orgánů: na ministerstva a další centrální úřady, jakožto i na nižší správní úřady. Německé oddělení existovalo i v kanceláři státního prezidenta, a do čela ministerstva hospodářství a práce byl dokonce Heydrichem jmenován Němec Walter Bertsch (1900–1952).¹⁵⁴ V důsledku Heydrichovy správní reformy došlo k obsazení pozic zemských viceprezidentů Němci: v Praze se jím stal Horst Naudé (1895–1983) a v Brně Karl Schwabe (1899–1946). Němci, jak už bylo řečeno, infiltrovali také okresní správu, přičemž ve druhé polovině roku 1942 působilo v Protektorátu celkem 43 německých okresních hejtmanů (včetně jednoho představitele „provizorní správy“) a v dalších 20 okresních úřadech byla ustavena pouze německá oddělení; pro ostatních osm pak vykonával říšskou správu sousední okresní úřad.¹⁵⁵ Do listopadu 1944 se počet německých hejtmanů o jednoho zvýšil – na 44 z celkového počtu 67 okresních hejtmanství, tj. přes 65 %.¹⁵⁶

Německému vlivu se nevyhnul ani nejnižší článek autonomní správy – obce. Nejprve došlo k dosazení německých starostů či (vládních) komisařů

¹⁵³ Heydrich na konci roku 1941 poznamenal, že členové protektorátní vlády tento pozdrav nacvičovali. Heydrichova denní zpráva Bormannovi a Hitlerovi, 30. XII. 1941, in: ČELOVSKÝ, B., *So oder so...*, s. 321.

¹⁵⁴ Více ke germanizaci autonomní správy: BRANDES, D., „Umvolkung...“, s. 81–84.

¹⁵⁵ Srov. NA Praha, ÚŘP–ST, sign. 109–2/100, Telefonní spojení na oberlandráty, německé zemské viceprezidenty a okresní hejtmany podle stavu k 10. 9. 1942.

¹⁵⁶ V Čechách byla situace pro Němce méně příznivá (25 hejtmanů ze 44, tedy 56,8 %) než na Moravě (19 hejtmanů z 23, tj. 82,6 %). Srov. NA Praha, NSM, sign. 110–1/25, Seznam okresních hejtmanů v Čechách a na Moravě podle stavu k 1. 11. 1944.

do čela měst a obcí v německých jazykových ostrovech či do čela významných měst (Brno, Olomouc, Jihlava, Moravská Ostrava, České Budějovice).¹⁵⁷ Následně však přejímali Němci¹⁵⁸ také vedení těch měst a obcí, v nichž byla německá menšina početně bezvýznamná.¹⁵⁹ Zatímco k 1. únoru 1940 bylo evidováno¹⁶⁰ 92 obcí pod německou kontrolou (pouze 9 měst s počtem obyvatel nad 10 000)¹⁶¹, do poloviny roku 1942¹⁶² se jejich počet zdvojnásobil na 186 (z toho už 25 měst nad 10 000 obyvatel).¹⁶³ Do začátku roku 1943¹⁶⁴ se pak jejich výčet rozšířil ještě o 12 větších či středně velkých sídel. Z těch největších šlo o Pardubice, Chrudim, Náchod, Roudnici nad Labem, Českou Třebovou, Ústí nad Orlicí, Modřany nebo Vsetín. Do začátku roku

¹⁵⁷ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-1/21, Seznam německých představitelů obcí v Protektorátu Čechy a Morava podle stavu k 1. 2. 1940.

¹⁵⁸ Existovala v zásadě 4 úřední označení – vrchní starosta (obdoba dnešního „primátora“, *Oberbürgermeister*), starosta (*Bürgermeister*), vládní komisař (*Regierungskommissar*) nebo vládní komisař s označením starosty či primátora (*Regierungskommissar mit der Amtsbezeichnung Ober/Bürgermeister*). V obcích ležících v jazykových ostrovech byl přitom často ponechán německý starosta, který byl zvolen ještě před okupací. NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-1/21, Seznam německých představitelů obcí v Protektorátu Čechy a Morava podle stavu k 1. 2. 1940. Tamtéž, sign. 109-1/58, Seznam německých starostů v Protektorátu Čechy a Morava podle stavu z 1. 1. 1943.

¹⁵⁹ Brandes uvádí, že do konce roku 1940 to byly všechny obce nad 25 000 obyvatel. BRANDES, D., „Umvolkung...“, s. 82.

¹⁶⁰ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-1/21, Seznam německých představitelů obcí v Protektorátu Čechy a Morava podle stavu k 1. 2. 1940.

¹⁶¹ Většina jich byla na Moravě – Brno, Jihlava, Frýdek, Místek, Ostrava, Olomouc, v Čechách jen České Budějovice a Jindřichův Hradec.

¹⁶² NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-1/58, Seznam německých starostů v Protektorátu Čechy a Morava podle stavu z 1. 1. 1943.

¹⁶³ Přibýlo celkem 11 českých (Mladá Boleslav, Kladno, Klatovy, Hradec Králové, Dvůr Králové, Kralupy, Louny, Plzeň, Poděbrady, Rakovník a Turnov) a 5 moravských měst (Hodonín, Kroměříž, Hranice, Přerov a Vyškov) nad počet 10 000 obyvatel. Jindřichův Hradec už byl v té době zahrnován pod moravský OLR Jihlava, proto byl v seznamu zahrnut mezi „moravská“ města.

¹⁶⁴ NA Praha, ÚŘP-ST, sign. 109-1/58, Seznam německých starostů v Protektorátu Čechy a Morava podle stavu z 1. 1. 1943.